

Mugur Andronic

**BOGDAN AL II-LEA,
PĂRINTE AL CELUI MAI MARE ROMÂN,
ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT**

Suceava, 2011

**SOCIETATEA CULTURALĂ „ȘTEFAN CEL MARE” –
BUCOVINA**

**PAGINI DIN ISTORIA ȘI CULTURA BUCOVINEI
- X -**

Mugur Andronic

***BOGDAN AL II-LEA -
PĂRINTE AL CELUI MAI MARE ROMÂN,
ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT***

- la 560 de ani de la trecerea sa în istoria nemuririi românești -

SUCEAVA, 2011

Coperta: concepție M. Andronic

ISBN 978-973-0-11572-7

Mugur Andronic

*BOGDAN AL II-LEA,
PĂRINTE AL CELUI MAI MARE ROMÂN,
ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT*

- la 560 de ani de la trecerea sa în istoria nemuririi românești -

În memoria și cu o contribuție informativă a cercetătorului științific
dr. Leon Șimanschi, Iași

Lucrare finanțată de către Societatea Culturală
„Ștefan cel Mare”-Bucovina

I. BINECUVÂNTARE

„Duhul stăpânirii”, spus în limbajul bisericesc, este duhul nesăbuit de ocupare a tronului Țării Moldovei, care a pus stăpânire pe inima și mintea lui Petru Aron și a dus la uciderea domnitorului legitim al Moldovei, Bogdan al II-lea, tatăl Slăvitului Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt. Această faptă nelegiuită s-a săvârșit acum 560 de ani.

Pofta de putere și slavă deșartă este un mare păcat, iar, dacă acesta se săvârșește prin omucidere, gravitatea lui întrece orice măsură. Numai o pocăință pe măsura gravității acestui păcat poate aduce coborârea iertării de către Dumnezeu, Cel Ce dă viață lumii.

Voievodul Bogdan al II-lea a fost mare pentru strădaniile sale, pentru lupta sa de a apăra independența țării în fața năvălitorilor; el a fost mare mai ales pentru felul cum a crescut și educat pe fiul său, Ștefan, în duhul dragostei de țară și de credința strămoșească. Ocupând tronul Moldovei cu voința întregului popor, Ștefan a săvârșit lucruri pe care nimeni dintre domnitorii Moldovei nu le-a mai făcut nici înainte, nici după el.

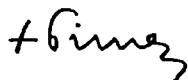
Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare, a murit ca un martir, iar fiul său când s-a strămutat la lăcașurile de veci a fost plâns de toată țara, plâns chiar de natură – dealurile, văile, codrii – ca pe un părinte, cinstindu-l și numindu-l „Sfântul” Ștefan Vodă.

De aceea, Voievodul Bogdan al II-lea este o pildă pentru noi, o pildă de slujire a țării cu prețul vieții, o pildă de părinte care a știut să-și crească fiul în duhul demnității și a jertfirii atât pentru neamul românesc, cât și pentru credința noastră strămoșească.

Acest popas întru cinstirea vrednicului Voievod Bogdan al II-lea este un prilej de aducere aminte, de înălțare sufletească în duhul demnității personale și naționale. Este piatra de temelie a dăinuirii noastre peste veacuri.

Binecuvântăm astfel osteneala și lucrarea inimosului autor, dr. Mugur Andronic, care este un prețios document de istorie românească.

Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților
Președinte de Onoare al Societății editoare

II. INTRODUCERE

Desigur, este pentru oricine o mare onoare de a scrie despre astfel de pagini de aur ale națiunii noastre și adesea ne putem simți nevrednici pentru a reuși aducerea la cât mai multă lumină a trecutelor umbre și sacrificii pe care le-au făcut înaintașii noștri pentru binele obștesc...

Oricum, Societatea Culturală „Ștefan cel Mare”- Bucovina trebuia, măcar ea, să-și aducă omagiul la acest moment comemorativ, materializat – alături de prezenta lucrare - prin dezvelirea, în fața primăriei din Udești, jud. Suceava, din inițiativa autorului și după proiectul aceleiași persoane, a monumentului părintelui „**celui mai mare român**”, așa cum a fost clasificat prin opțiuni publice la televiziunea națională, numai câțiva ani în urmă, Ștefan cel Mare și Sfânt.

În aceeași ordine de idei, nu trebuie uitată aici contribuția deosebită pe care a avut-o primarul comunei amintite, domnul Săvel-Viorel Botezatu, prin susținerea din primul moment a inițiativei noastre oficiale, căruia îi aducem mulțumirile noastre, ca și Muzeului Național de Istorie a României de la București și Arhivelor Naționale Iași, care au contribuit cu promptitudine la completarea ilustrației lucrării noastre.

De asemenea, meritorie pentru reușita inițiativei noastre a fost și atitudinea întregului consiliu local, al cărui componență o redăm mai jos, alături de recunoștința noastră:

Primar Săvel-Viorel Botezatu
Viceprimar Ostrovan Cristea

Consilieri:

Pantiuc Mihai
Bujoreanu Mihai
Griga Gheorghe
Moruz Mircea
Doroftei Silviu
Bolohan Gheorghe
Gora Dorel

Mititiuc Ionel Nicusor
Petrisor Vasile
Iacob Mircea
Paduraru Ilie
Mihaiescu Mircea Simion
Boiculese Ovidiu
Bolohan Doru.

“Dumnezeu să vă țină năravul!”

Autorul

III. BOGDAN AL II-LEA, PĂRINTE AL CELUI MAI MARE ROMÂN, ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT

-scurt istoric-

Printre importanții voievozi ai Moldovei, deși a avut o domnie scurtă, se numără și Bogdan al II-lea, cel care a condus-o începând cu 12 octombrie 1449, când potrivit cronicilor „*a lovit pe Alexandrel voievod la Tămășani, lângă târgul Romanului*” alungându-l în Polonia împreună cu mama sa (**Rezachevici, p. 513**) și îndreptându-se apoi spre Suceava, spre vechea Cetate de Scaun, și până în dimineața zilei de 16 octombrie 1451, domnia lui fiind „o prevestire fericită pentru ceea ce nu peste mult timp era să vină” (**Grigoraș, p. 181**).

După cum se știe, Bogdan al II-lea face parte dintr-una dintre cele mai importante dinastii domnitoare ale Moldovei, aceea a Mușatinilor, în Țara Românească remarcându-se marea dinastie contemporană a Basarabilor, până în secolul XVI domnia în țările române fiind foarte puternică și autoritară. Modul de succesiune la tronul țărilor române în vremea acestora era un sistem ereditar-electiv: urmașul era ales dintre membrii familiei domnitoare, spre deosebire de monarhiile de tip „clasic”, apusean, în care tronul trecea de drept primului nou născut dintre copiii suveranului decedat (**Gorovei, p. 9**). Printre cei mai de seamă reprezentanți ai Mușatinilor îi putem aminti pe Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Ioan Vodă cel Cumplit, cei care au rămas în memoria poporului nostru sub diferite forme, putând fi astfel considerați personalități-simbol pentru înțelegerea perioadei lor istorice. Mușatinii au scris multe pagini din istoria românilor – unele strălucitoare, altele mai sumbre –, au fost conducători înțelepți și energici, buni gospodari ai Moldovei, ostași viteji și pricepuți, apărători ai libertății și integrității țării, luptători pentru creștinătatea întreagă (**Ibidem, p. 170**). Cu Mușatinii începe o epocă glorioasă a istoriei noastre, adusă la apogeu de Ștefan cel Mare, în lunga sa domnie de 47 de ani. Acest nume generic, al Mușatinilor, s-a înrădăcinat atât de puternic, încât a ajuns a fi considerat nume de familie, primii care sunt incluși acestui nume fiind Bogdan I și Petru I, ultimul fiind caracterizat ca aparținând unui neam nou, Grigore Ureche numindu-l în cronica sa „*Petru Vodă feciorul lui Mușat*” (**Idem, 1997, p. 106**). În Letopisețul anonim al Moldovei, Petru I e arătat ca „*fiu al Mușatei*” (**Idem, 1976, p. 28**). Primul document intern emis de cancelaria domnească de care avem știință, este datat 1 mai 1384. Deși nu ajuns până la noi, îi cunoaștem înfățișarea și conținutul după copiile făcute în veacul al XVI-lea la Liov (azi Lviv, Ucraina), unde

se păstra în arhiva ordinului dominican. Prin acest act, Petru I, care se intitula acum, ca și unchiul său Lațcu, la 1370-1371, „*duce al Țării Moldovei*”, a dăruit venitul cântarului (după alte interpretări venitul vămii) din orașul Siret bisericii dominicanilor, ca urmare a rugămintii făcute de „*strălucita și prea nobila doamna Margareta, mama noastră iubită și vrednică de cinste*”, care își pregătise locul de veci în acel lăcaș. Misiunea dominicană din Siret fusese chemată de doamna Margareta-Mușata de la Liov (*Ibidem*, p. 30-31). Cea care a dat numele acestei puternice familii domnitoare din Moldova este, așadar, catolica Mușata-Margareta, principesă a Moldovei, soție de voievod, o fiică sau o altă rudă apropiată a primului domnitor al Moldovei, Bogdan I, unul din fiii ei, Roman I, numind-o într-un document din 1393 „*cneaghina Mușata*” (*Idem*, 1997, p. 118). Ea ar fi fost după unii istorici, prima soție a lui Alexandru cel Bun, pură supoziție, în vreme ce izvoare târzii, de proveniență catolică, amintesc de „*Margareta catolica*”, fiica principelui Transilvaniei (???), întemeietoarea mănăstirii franciscane din Bacău, unde a fost transferată episcopia de la Siret. Călători din veacul al XVII-lea au transcris pisanăa mării biserici catolice din Baia, zidită la 1410 de Alexandru cel Bun, „*a cărui soție, de pioasă amintire, Margareta, a fost îngropată sub baptisteriu*” (*Idem*, 1976, p. 40).

În istoriografia noastră s-a discutat mult despre originea lui Bogdan al II-lea. Domnitorul însuși se recunoștea drept fiu natural al lui Alexandru cel Bun (*Rezachevici*, p. 513), unui cercetător considerându-l copil nelegitim al acestuia, alături de Petru Aron (*Grigoraș*, p. 169). Deși Bogdan îl numește pe Alexandru cel Bun, în hrisoavele emise din porunca sa, „*părintele nostru*” (*Costăchescu*, p. 753-754), cercetări mai noi au arătat că este posibil ca tatăl lui Bogdan al II-lea să fie un frate al lui Alexandru cel Bun, numit tot Bogdan (*Grigoraș*, p. 170). În sprijinul acestei ipoteze pledează și numele cu care a fost botezat Bogdan al II-lea, căci la acea epocă se obișnuia frecvent ca acei copii care rezultau din legături extraconjugale ale membrilor familiei domnitoare, să primească onomastica tatălui lor (*Gorovei*, 1976, p. 45). Însuși Ștefan cel Mare l-a numit pe acest Bogdan „bunic” și astfel se explică și de ce i s-a contestat lui Bogdan al II-lea de către poloni și de către o parte din boierime, dreptul la tronul Moldovei.

Bogdan al II-lea se presupune că a fost căsătorit cu o anume „Oltea”, originară din Țara Românească, al cărei nume nu era atât de obișnuit în vechime (*Iorga*, p. 42). Soră a boierului Vlaicu, (*Grigoraș*, p. 26), Oltea s-ar fi călugărit după moartea soțului său, căpătând un alt nume, sub care o pomeneste fiul său în 1466, când ea nu mai era în viață: Maria (*Iorga*, p. 42). Mama lui Ștefan cel Mare a avut ca frate pe Vlaicu

și când Ștefan, ajunse și el domn, acest „unchi” a îndeplinit funcții de mare răspundere. Ca nume de persoană, Vlaicul era obișnuit în Muntenia, ceea ce ar putea fi o dovadă că soția lui Bogdan al II-lea era originară din „cealaltă Țară Românească” (**Grigoraș, p. 27**). Vlaicul a murit pe la 1480, lăsând un fiu, Duma și el deținând o funcție importantă, aceea de pârcălab de Hotin și după moartea lui Ștefan. (**Iorga, p. 42**). Vlaicu și Duma au avut proprietăți în ținutul Bacăului, pe Trotuș, donate probabil de Bogdan al II-lea și întărite ulterior de Ștefan cel Mare, care le-a făcut și alte donații. Potrivit unei legende, Ștefan și-a petrecut copilăria în satul Borzești, unde, a dispus să se construiască o biserică de o desăvârșită arhitectură ca proporții și armonie (**Grigoraș, p. 27**).

Cu această Oltea-Maria, Bogdan al II-lea a avut mai mulți copii și anume pe Ștefan (viitorul domn Ștefan cel Mare), Maria și Sora, la care s-au adăugat, potrivit Pomelnicului de la Bistrița, încă trei fii, pe Ioachim, Ioan și Cârstea, a căror existență nu este atestată de nici un document de epocă, datorită faptului că au decedat, probabil, la o vârstă fragedă (**Gorovei, p. 51-52**). Dar există și ipoteza că acești copii ar fi ai Mariei-Oltea din căsătoria anterioară și că Ștefan cel Mare ar fi singurul rod al căsniciei dintre Bogdan al II-lea și soția sa (**Iorga, p. 42; Grigoraș, p. 26**). Pe parcursul celor doi ani de domnie ai lui Bogdan al II-lea, între 1449 și 1451, dar și după aceasta, până la moartea ei, Maria-Oltea, spre deosebire de soțiile altor voievozi moldoveni, nu a fost niciodată numită „doamnă”, adică soție de domn. Cauza ar fi constituit-o originea sa modestă, sau faptul că mai fusese căsătorită anterior. Nici piatra ei de mormânt nu o onorează cu acest titlu voievodal. Ea a rămas în legendă drept „muma lui Ștefan cel Mare”, când după lupta de la Războieni din 1476, Ștefan cel Mare s-ar fi întors înfrânt la Cetatea Neamțului, porțile cetății rămânând închise pentru tânărul domn din porunca mamei sale, care îi va aminti că „pasărea în cuibul său piere” și că nimic nu se câștigă în spatele zidurilor cetății. Cu acest îndemn s-ar fi întors Ștefan ca să își facă o nouă oaste și să învingă (**Iorga, p. 42-43**).

Începuturile domniei lui Bogdan al II-lea au fost în împrejurări dificile, după domnia lui Alexăndrel, când opoziția față de patronajul polon îl va antrena pe viitorul domn în disputa pentru tronul Moldovei. Timp de aproape două luni înainte de venirea lui Bogdan al II-lea Moldova rămăsese temporar sub controlul trupelor comandate de generalul Csopor de Monoszlo, până ce acesta a fost alungat de moldoveni, sau rechemat de Iancu de Hunedoara, care nu a intervenit în Moldova decât ceva mai târziu și numai pentru a restabili situația anterioară morții cumnatului său Petru al II-lea, adică să impună un alt domn favorabil planurilor sale (**Grigoraș, p. 169**).

Cu ajutor poate transilvănean, Bogdan va reuși să întrerupă domnia lui Alexăndrel, reputând, așa cum s-a arătat, victoria de la Tămășeni. Informat așadar de situația confuză din Moldova, Iancu de Hunedoara a hotărât să îl înlocuiască pe Alexăndrel Vodă cu Bogdan al II-lea, care urcă pe tronul Mușatinilor. Încă de la începutul domniei, în vederea consolidării tronului, Bogdan al II-lea începe o serie de tratative cu starostele Cameniței și al Podoliei, puternicul magnat polon Diedrich Buczacki, pentru a obține protecția acestuia și alungarea din apropierea frontierei româno-polone a rivalului său, Alexăndrel. Se va ajunge astfel, la semnarea, în 2 decembrie 1449 a unei convenții care l-a costat destul de scump pe voievodul român, el fiind nevoit să-i ofere marelui dregător 400 de zloți turcești, 10 vase cu vin de Malsavia și o cantitate considerabilă de stofe scumpe (**Costăchescu, p. 746-748**). Înțelegerea scrisă, încheiată la data amintită mai sus, în care pe protectorul său îl numește „iubit părinte și prieten” este, practic, cel dintâi document ce ne-a parvenit peste veacuri de la Bogdan al II-lea (**Rezachevici, p. 515**). Încercarea noului domn de a se apropia de Polonia totuși va eșua, în cele din urmă, astfel că atenția sa, pe plan extern se va îndrepta către Iancu de Hunedoara, mai ales după ce susținătorii polonezi ai lui Alexăndrel vor întreprinde, fără succes însă, la sfârșitul lui 1449, sau începutul lui 1450, o expediție militară în Moldova, cu scopul reînălțării protejatului lor în scaunul domnesc al acesteia. Astfel a fost trimis din poruncă regală Ioan de Senno, cu trupe recrutate din Podolia, care reușiră să îl înscăuneze pe Alexandrel în partea nordică a țării. Fiind nepregătit, după retragerea sa spre sud și spre munți – probabil zona Bacăului, unde, la Borzești, Ștefan s-ar fi născut și unde ulterior a și ridicat o biserică – Bogdan al II-lea și-a ridicat o nouă oaste cu care l-a alungat în pribegia polonă pe tânărul său rival minor (**Pârvan, 1990, p. 83**).

La 4 luni după dobândirea tronului, la 11 februarie 1450 și reînnoit la 5 iulie același an, Bogdan al II-lea va finaliza primul său „tratată” cu Iancu de Hunedoara, guvernatorul Ungariei. De abia după aceasta, sub presiunea unei noi invazii polone, Bogdan, care se declarase drept „fiu” față de Iancu, „iubitul nostru părinte”, proclamat de acum înainte singurul său ocrotitor, urma să primească sprijin din Transilvania (**Rezachevici, p. 515**).

Recunoașterea lui Iancu de Hunedoara ca suveran și alungarea din țară a lui Alexăndrel – care se refugiază la curtea regelui Cazimir al IV-lea, ruda sa prin alianță – avea să îi genereze lui Bogdan al II-lea grave conflicte cu Lehia. Astfel, în ședința consiliului polon de coroană de la 9 martie 1450, o parte a sfetnicilor nu au ezitat să propună regelui o expediție decisivă în Moldova, „pe care să o încorporeze pentru totdeauna

la Polonia” (*Istoria românilor*, p. 326), urmând ca lui Alexăndrel să i se ofere, drept compensație, o serie de domenii în Rusia Roșie. Datorită „marilor dificultăți” întrevăzute în interior, precum și temerii de a se ajunge la o vecinătate directă cu Imperiul Otoman, regele Cazimir a respins acest proiect, aprobând doar reînscăunarea lui Alexăndrel și readucerea Moldovei sub ascultarea jagellonă. (**Rezachevici, p. 516**).

Ostilitățile împotriva lui Bogdan al II-lea vor fi astfel declanșate la 24 iunie 1450, când armata polonă alcătuită din detașamente provenite din Rusia Roșie, conduse de Odrowaz, starostele de Liov și Koniecpolski, castelanul de Sandomir, la care se adăugau trupele podoliene conduse de Diedrich Buczacki, pornește din Liov spre Moldova ajungând la hotarele ei, în apropierea cetății Hotin la începutul lunii august (**Ibidem, p. 516**).

Așa cum am precizat mai sus, tratatul încheiat la 11 februarie 1450 a fost reînnoit la 5 iulie, în Cetatea Sucevei, pentru a beneficia de sprijinul lui Iancu de Hunedoara. Bogdan al II-lea a prestat omagiu vecinului său din apus, închinându-i-se după toate canoanele suverano-vasalice medievale, așa cum rezultă și din textul documentului întocmit cu această ocazie. Astfel, aflăm că Bogdan al II-lea acceptă ca Iancu de Hunedoara „*să ne fie domnia sa părinte și domn, iar noi să îi fim domniei sale, în loc de fiu și de slugă cât va fi viața noastră (...) țara domniei mele și țara domniei sale să fie ca una singură*” voievodul moldav obligându-se de asemenea, să nu ocupe cu forța, cetatea Chilia, ce aparținea acum ungurilor.

În fața războiului iminent cu polonezii, domnul Moldovei a evitat inițial o ciocnire decisivă, conștient fiind de superioritatea numerică a inamicului și de asemenea, de tactica acestuia. Fără a obține victoria, armata dușmană a ajuns la confluența pârâului Lipovăț cu Bârladul, unde se retrăsese Bogdan. De aceea, propunerile de pace avansate la 5 septembrie 1450 de către domnitor au fost primite imediat (**Pârvan, 1990, p. 87-90**). Bogdan avea să apeleze însă la tactica tradițională a pustiirii ținutului prin care se deplasa oastea invadatoare și de asemenea la acea a negocierilor de pace amăgitoare cu scopul derutării dușmanului. Iată ce spune Iorga: „*Polonii vor fi fost lipsiți de apă și de hrană, căci moldovenii obișnuiau să lase oaspeților ce veneau la dânsii cu armele în mâni un drum de dărâmături și cenușă, de fântâni astupate și otrăvite. Nobilii ce abia se hotărâseră a trece Prutul nu voiau să-i apuce toamna în pustietățile pline de curse ale Moldovei și septembrie venise acum cu toanele sale. Smeriți, sosiră atunci, ca trimeși de Dumnezeu, boieri de la Bogdan, care fusese privit până acum ca o căpetenie de hoți și el însuși un hoț de domnie. Stăpânul lor cerea numai să i se lase țara în samă, până ce moștenitorul legiuit va împlini măcar cincisprezece ani; până*”

atunci el va plăti, pentru ținerea lui Alexandru-vodă și pentru a se cunoaște că Moldova e închinată Poloniei, un bir, care ni se pare uimitor de ridicat și care se va plăti leșilor strașnic de ispitor: 70.000 de galbeni turcești (în realitate 7.000 galbeni – n.n.). Se putea ajunge astfel la o învoială, cu toate că porunca regelui era să se așeze copilul (Alexăndrel – n. n.) în scaunul părintelui și bunicului său. După șapte zile de dezbateri, amândouă părțile se înțelesesă, cu toate stăruințele bătrânului Costea, care știa ce soartă așteaptă pe tovarășii săi de tabără” (p. 46-47).

În dimineața zilei de 6 septembrie, aproape de confluența Crasnei cu Bârladul, s-a desfășurat confruntarea decisivă dintre cele două oști. Cu toate că surprinderea inamicului nu a putut fi realizată total, din cauza trădării unuia dintre diecii domnului, abila manevră a călărimii lui Bogdan, în urma căreia opt escadroane ale cavaleriei polone au fost atrase în mijlocul pedestrimii moldovene, a determinat desfășurarea ostilităților în defavoarea polonilor (*Istoria românilor*, p. 327). A fost o înfruntare grea care a ținut toată ziua. Trei din comandanții oastei polone, Petru Odrowasch, Nicolae Porawa și Mihail Buciațcki au rămas pe câmpul de luptă, împreună cu alți căpitani și numeroși ostași uciși de săgețile moldovenilor și în luptele corp la corp (*Grigoraș*, p. 176). Fugari și răniți l-au anunțat pe pârcălabul Manoil, cantonat dincolo de pădure, de situația gravă în care se afla oastea polonă mult împrăștiată, obosită și mereu atacată. El s-a grăbit să îi vină în ajutor, pentru a-i da posibilitatea să se regroupeze și să se retragă. Înainte de intervenția pârcălabului Manoil oastea poloneză împrăștiată și intrată în panică fusese în primejdie de a fi distrusă. Polonii rămași au început retragerea înconjurați de care, fără a duce cu ei vreo pradă și pacea dorită. Datorită atacului detașamentului comandat de pârcălabul Manoil, oastea lui Bogdan al II-lea s-a retras în pripă, dar de „*iznoavă s-au strânsu și s-au tăbărâtu...să lovească pe leși că-i știa că sunt slăbiți*”. Spun cronicile că în luptă „*nimica lui Bogdan Vodă nu-i stricasă, că din oastea lui puțini perisă, iar de la leși mai totul perisă*”, din care cauză „*s-au retras în grabă. Iară Bogdan Vodă văzându-se de vrăjmașii săi s-au așezatu în scaun*” (*Ibidem*, p. 176-177). Deci, deși românii s-au retras și ei din calea polonilor, nedistruși total, conflictul armat a căpătat turnura unei campanii de eșec al regatului. Foarte sugestiv, Grigore Ureche a consemnat că „*...așa, cu vitejia iar a moldovenilor, a rămas izbânda la leși, cei care pierduseră războiul...*” (ed. Kogălniceanu, p. 149).

La bătălia de la Crasna, cum a fost numită - după câmpul de la pârâul Izvorul Crasnei, lângă orașul Vaslui - a luat parte, alături de tatăl său și viitorul voievod Ștefan cel Mare, această experiență constituind

posibil modelul urmat întocmai, dar la scară mai mare, de către acesta 47 de ani mai târziu, în lupta din 26 octombrie 1497 cu regele Poloniei Ioan Albert, de la marginea Codrului Cosminului, azi în teritoriul ocupat de sovietici. Cu certitudine, că și în ce privește alegerea, la 10 ianuarie 1475 tot a zonei de sud a orașului Vaslui, ca loc de desfășurare a confruntării cu turcii, Ștefan se va inspira tot din celebra bătălie a destoinicului său tată. (**Rezachevici, p. 517**).

După victoria de la Crasna și curățirea teritoriului țării de resturile oastei polone, Bogdan al II-lea, susținut de Iancu de Hunedoara, nu a dorit alte tratative cu polonii, deși aceștia, solicitau reluarea lor. Detașamentele românești în urmărirea oastei polone au trecut granițele regatului (**Grigoraș, p.177**).

Izbânda a fost posibilă numai datorită concentrării unor forțe militare populare în jurul domnului Moldovei și aplicării celor mai potrivite inițiative tactice în lupta cu un inamic superior dotat. Spre deosebire de toate celelalte confruntări militare care au marcat criza politică internă, evenimentele din vara anului 1450 denotă trăsăturile unui război propriu-zis: acestea reies din amploarea concentrărilor armate ale celor două state ca și din durata ostilităților, sau din întinderea zonei geografice afectate de operațiuni.

În sfârșit, după aproape nouă luni de lupte și frământări, a urmat o perioadă de liniște timp de încă un an, până în prima jumătate a lui octombrie 1451. Deși nu a avut răgazul necesar pentru a ridica lăcașuri sfinte, Bogdan al II-lea s-a arătat totuși, grijuliu față de acestea, făcând bogate danii anuale în valoare de 4.800 de zloți (echivalentul a 1.200 de florini de aur), mănăstirilor mai mari din Moldova (**Istoria românilor, p. 107**).

Din păcate, în plan intern, se va cristaliza tot mai mult o opoziție boierească împotriva domnitorului, considerat uzurpator, poate și datorită politicii sale autoritare, minorul Alexandrel și mama sa putând fi mai ușor influențați. Astfel se explică de ce în documentul din 31 iulie 1451 în componența sfatului domnesc nu se mai regăsesc cei mai mulți dintre marii boieri din trecut, înlocuiți cu alți mari feudali, aspect la care vom reveni.

Încă de la începutul domniei sale, la nici patru luni de la preluarea puterii, Bogdan al II-lea l-a asociat la domnie pe fiul său Ștefan, după cum rezultă din documente păstrate de la 11 februarie 1450 (**D.R.H., D, I, p. 410-412**), cel care, peste șase ani, avea să ajungă voievodul Moldovei, începând atunci „*război fără epitrop, biruind și întemeind țara*” (**Iorga, p. 48**).

Începând cu luna octombrie 1449 relațiile dintre Moldova și Transilvania au fost foarte bune și s-au dezvoltat intens și datorită politicii lui Bogdan al II-lea. În martie 1450, sau 1451, din Iași a intervenit pe lângă vicevoievodul Transilvaniei și conducerea orașului Brașov, pentru doi

cunoscuți ai săi, acuzați de săvârșirea unor zise infracțiuni, apreciate de el drept „pări mincinoase”. Cu această ocazie i-a informat pe negustorii din Brașov, că dacă se deplasează în Moldova, li se va garanta, ca și pe timpul lui Alexandru cel Bun, siguranța, libertatea tranzacțiilor comerciale și despăgubiri celor ce suferiseră pagube (**Costăchescu, p. 752-753**).

Înfrângerea polonilor din septembrie 1450 în Moldova, a atras o cumplită năvală a tătarilor Hoardei de Aur în Podolia și Rusia Roșie, până la Grodek, dincolo de Liov, mai târziu regele Cazimir IV trebuind să suporte chiar „ocările” cardinalului Zbigniew Olesnicki, episcopul Cracoviei, pentru ultimele înfrângeri, astfel că pentru Alexăndrel nu s-a mai ivit ușor ocazia unei noi expediții în Moldova. Încercările acestuia de a veni împreună cu mama sa Maria în 1451 înaintea regelui aflat la Sambor, cerând ajutor din nou împotriva lui Bogdan al II-lea au rămas fără rezultat. Ruda sa prin alianță, Cazimir al IV-lea, i-a cerut să își trimită reprezentanții la adunarea nobililor din toamnă de la Parczow și a trimis pe Andrei Odrowaz, noul staroste al Liovului și al Rusiei Roșii ca să ia măsuri de apărare a Hotinului și ale altor cetăți de la nord de Nistru stăpânite de oamenii lui Alexăndrel, de o eventuală acțiune a lui Bogdan al II-lea (**Rezachevici, p. 517**). În acest context, o parte din senatorii poloni au declarat că nu putuseră participa la ședințele dietei fiind sărăciți din cauza războaielor și a atacurilor continue ale românilor și ale tătarilor. În plus, conducerea statului polon, incitată de clerul catolic, era nemulțumită și de atitudinea binevoitoare a lui Bogdan al II-lea față de refugiații reformanți husiți. În Moldova, orașul Baia devenise și a rămas până târziu un puternic centru husit. Preoții husiți în trecere prin Moldova se puteau deplasa și la Constantinopol, ca să propună unirea bisericii cehe cu cea ortodoxă, iar călugării minorități trimiși la Baia pentru a contracara propaganda husită, au trebuit să își salveze viața fugind în alte localități (**Grigoraș, p. 177-178**).

Cum seimul de la Parczow nu a discutat problema stăpânirii Moldovei, regele Cazimir al IV-lea, plecând în Lituania (unde era, de asemenea, mare cneaz), a delegat să se ocupe de aceasta pe Czvwowski, castelanul și starostele Cracoviei, Samotulski, castelanul de Poznan și pe Koniecpolski, castelanul de Sandomir, cel care abia scăpase cu viață din bătălia de lângă pârau Crasna. Aceștia s-au gândit să ofere lui Bogdan al II-lea o soluție de compromis: cu voia lui Cazimir a fost chemat la Cracovia pentru ca regele să-i încredințeze conducerea Moldovei până la împlinirea vârstei de 15 ani de către Alexăndrel, urmând să plătească regelui pentru întreținerea acestuia 50.000 de florini pe an (**Rezachevici, p. 518**). Când însă era pe cale eventual să se realizeze compromisul, a survenit asasinarea lui Bogdan.

S-au păstrat foarte puține informații documentare de la Bogdan al II-lea, ca să se poată discuta politica lui internă, din scurta sa domnie, suficientă totuși pentru a bate propriile sale monede. Un grup puternic de mari boieri aflați în Polonia, în frunte cu pârcălabul Manoil, logofătul Mihul, Duma Braevici și alții, îl susțineau în continuare pe Alexandru al II-lea. S-ar părea deci că și în țară se constituise o partidă boierească în jurul unui alt pretendent la tron (**Grigoraș, p. 178**).

Cu toate că țara își găsisese în Bogdan al II-lea conducătorul de multă vreme așteptat, manevrele politice din Polonia i-au grăbit sfârșitul. În atmosfera de neîncredere față de rezultatul unei noi intervenții militare în Moldova, printre partizanii lui Alexăndrel a apărut ideea înlăturării prin violență a domnului de la Suceava. Autorul ei era Petru Aron, un fiu - se pare - natural al lui Alexandru cel Bun (**Istoria românilor, p. 327**). Acesta dusesese până acum o existență obscură, fiind crescut probabil în vreo mănăstire ortodoxă, unde fusese trimis de tatăl său. În acest context politic zbuciumat s-a înțeles cu familia lui Alexăndrel, ca să împartă domnia (**Grigoraș, p. 179**). Așa cum am precizat deja, cu ajutor polonez, ideea s-a concretizat curând într-un plan detaliat, la a cărui înfăptuire au conlucrat, deopotrivă, factori interni și externi. Pe când Bogdan al II-lea petrecea la o nuntă în Reuseni, misionarii lui Petru Aron au înșelat străjile lui Bogdan, care a fost astfel prins și decapitat. Tragica întâmplare a avut loc în dimineața zilei de 16 octombrie 1451. Execuția ca atare, numită în multe lucrări crimă, nu reprezintă în fapt decât o simplă înlocuire a unui pretendent cu altul, deoarece, așa cum am arătat, omorârea lui Bogdan al II-lea a fost plănuită împreună cu Alexăndrel, care, cu toată vârsta sa tânără, este cel puțin primul autor moral al acesteia.

Grigore Ureche în *Letopisețul anonim al Moldovei* a notat următoarele: „În anul 6959 (1451), luna octombrie 16, a venit Petru voievod numit Aron, noaptea și a năvălit asupra lui Bogdan voievod la Răuseni, vineri în zori și i-a tăiat capul. La acest pasaj cronicarul a adăugat că Petru Aron „au venitu fără veste” și că satul Răuseni se afla „din jos de târgul Sucevei”. Locul decapitării lui Bogdan al II-lea la satul „Răoseni”, „Răusenî”, sau „Răusenii, din jos de târgul Sucevii”, a fost, ulterior, precis marcat de fiul său Ștefan cel Mare prin înălțarea unei biserici chiar pe locul unde a fost tăiat capul tatălui său” (**Rezachevici, p. 518**).

Odioasa crimă, rămasă nerăzbunată mult timp, s-a săvârșit deci când tratativele cu Polonia urmau să înceapă. În marea lor majoritate, moldovenii au fost surprinși de această nouă fărădelege, săvârșită în lupta pentru putere de către unul din membrii aceleiași familii. Petru Aron a rămas stigmatizat de întreaga noastră istoriografie. Deasupra mormântului tatălui său de la Săcuieni, sat astăzi dispărut, aflat la circa 10 km de

Reuseni, Ștefan cel Mare a așezat o lespede funerară, din care s-a păstrat doar jumătate, cu următoarea inscripție: „*Aceasta este mormântul robului lui Dumnezeu, Bogdan voievod tatăl...lui Ștefan voievod...octombrie 15*” (Grigoraș, p. 180). Ceva mai târziu, poate din respect pentru domnitorul asasinat, această piatră tombală a fost folosită, în aceeași biserică, drept masă de altar. Deci osemintele viteazului său tată au rămas în fosta biserică de la Săcuieni și cine știe peste cât timp vor fi identificate.

Nu știm nici ce s-a întâmplat mai departe cu familia lui Bogdan. În pomelnicul de la mănăstirea Bistrița s-au păstrat numele copiilor lui Bogdan voievod și al Oltei: Ioachim, Ioan, Christea, Maria, Sorea (Sora) și desigur Ștefan (Pârvan, 1990, p. 93, n. 160, cu bibl).

După uciderea lui Bogdan al II-lea, Petru Aron n-a înțeles să respecte convenția de împărțire a domniei. Astfel, în 1452 Alexandrel era domn. Și el a oscilat între poloni și unguri, optând până la urmă, pentru Iancu de Hunedoara, cu care a încheiat un tratat la 16 februarie 1453, obligându-se să se căsătorească cu o nepoată a sa. Domnia lui Alexandrel a fost mereu întreruptă de Petru Aron, până când acesta a reușit să îl înlăture definitiv, la 26 august 1455, el murind la Cetatea Albă, otrăvit, după cât se pare (Gorovei, 1976, p. 56).

În ceea ce îl privește pe Petru Aron, el s-a „remarcat”, în domnia sa, printr-un singur fapt: „*au izvodit întâi și au început a da dajdea turcilor*”, după cererea lui Mahomed al II-lea, sultanul care, cucerind Constantinopolul, desființase în 1453 ceea ce mai rămăsese din Imperiul bizantin. Domnitorul a luat această hotărâre împreună cu un sfat larg de boieri, care au fost de acord „*să dea bir pentru nevoia noastră, pentru pacea noastră*”. Primul tribut, de 2000 de galbeni, a fost dat Porții spre sfârșitul anului 1456, sau la începutul celui următor. Semnificația lui era cu totul alta decât vasalitatea față de Polonia: era prețul cu care țara își cumpăra pacea, an de an, din partea Imperiului otoman (*Ibidem*, p. 56) În Țara Românească, se pregătea de domnie fiul celui ucis la Reuseni: Ștefan al III-lea (cel Mare). Alungat în aprilie 1457, Petru Aron a peregrinat prin Polonia, apoi prin Transilvania, unde în cele din urmă a fost prins de Ștefan și omorât, la 14 decembrie 1470 (*Ibidem*, p. 56-57).

Locul mormântului lui Bogdan deci nu mai poate fi identificat astăzi. Fragmentul din lespedea sa funerară descoperit în 1937, de la Muzeul din Fălticeni, a ajuns la Muzeul Național de Istorie din București.

Prin calitățile sale, pe care nu a avut timpul și nici posibilitatea să le valorifice în serviciul țării, Bogdan al II-lea ar fi putut impune „*liniștea și prosperitatea înăuntru și respectul ori teama din afară*” (Grigoraș, p. 181). Uciderea mișelească a lui Bogdan al II-lea a pus capăt poate celei mai valoroase guvernări din Moldova intervalului celor 25 de ani scurși

de la moartea lui Alexandru cel Bun (1 ianuarie 1432) și până la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare (14 aprilie 1457), voievozii cu cele mai glorioase domnii din istoria statalității noastre de la est de Carpați de până atunci. În această perioadă Moldova a cunoscut nu mai puțin de șaisprezece schimbări de domnie și circa douăzeci de exprimări de pretendenți la aceasta, (*Istoria românilor*, p. 316) astfel că, indiscutabil, cârmuirea scurtă, dar demnă a lui Bogdan al II-lea poate fi apreciată drept benefică, el meritând pe bună dreptate să fie înscris între domnitorii de referință ai mult încercatului neam românesc.

Perioada 1432-1457 a fost cea mai sângeroasă din istoria Moldovei medievale și a Mușatinilor. Luați separat, fiecare din cei care au ajuns să domnească efectiv s-au arătat domni capabili și de vitejie - când a fost cazul - și de demnitate și de abilitate politică; absolut remarcabil este faptul că aproape toți au bătut monede, semn al unei permanente încurajări a vieții economice. Luptând, însă, pentru putere, ațâțați de partide formate din rudele din țară și de peste hotare, un rol nefast trebuie să fi avut, în această cursă pentru tron și femeile, mamele și soțiile unora dintre ei, acești principii lăsându-se duși de evenimente, mânați de pasiuni care, odată dezlănțuite, n-au mai putut fi stăpânite. Unii dintre ei au ajuns la tron și foarte tineri, doar Bogdan și Petru Aron au avut în jur de 40 de ani când au devenit domni (*Gorovei, 1976, p. 57*). În aceste împrejurări, domnia lui Ștefan cel Mare a deschis o epocă nouă în istoria statului românesc de la est de Carpați, care, sub conducerea sa, va deveni un factor de importanță aparte în evoluția politicii europene din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

BIBLIOGRAFIE:

Istoria românilor, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 1991.

Costăchescu Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932.

Gorovei Ștefan S., *Mușatinii*, București, 1976.

Gorovei Ștefan S., *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997.

Grigoraș Nicolae, *Țara Românească a Moldovei până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978.

Iorga Nicolae, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1966.

Pârvan Vasile, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă, șapte ani din istoria Moldovei, 1449-1455*, reeditare în vol. V. Pârvan, *Studii de istorie medievală și modernă*, ediție L. Năstasă, București, 1990.

Rezachevici Constantin, *Enciclopedia domnilor români, sec. XIV-XVI*, I, București, 2001.

IV. NOI DATE ȘTIINȚIFICE DESPRE EPISODUL MORȚII LUI BOGDAN AL II-LEA, TATĂL LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT*

„În anul 6959 (1541 – n. n.), luna octombrie 16, a venit Petru voevod numit Aron, noaptea și a năvălit asupra lui Bogdan voevod la Răoseni, vineri, în zori și i-a tăiat capul”, ne informează succint Letopisețul anonim al Moldovei. Într-adevăr, conținutul pisaniei bisericii din Reusenii (com. Udești), de altfel ultima ctitorie ștefaniană, certifică faptul că pe acest loc a fost decapitat tatăl lui Ștefan cel Mare: „În anul 7011 (1503 – n. n.), septembrie 8, Io Ștefan voevod... a început să zidească acest hram întru numele tăieri cinstitului cap al cinstitului și slăvitului proroc înainte mergător, Ioan Botezătorul, pe acest loc unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan voevod”. Ulterior, tragicul eveniment a fost învăluit în legendă. Astfel, se spune că adolescentul pe atunci, Ștefan, a reușit să-și salveze viața fugind de la acea nuntă în pădurile satului de azi Plăvălari, și adăpostindu-se (sau ascuzându-se) în scorbură unui stejar foarte bătrân. Din lemnul acestuia, ulterior, s-ar fi ridicat un mic lăcaș de cult, din care s-a dezvoltat ulterior un schit de călugări, despre care nu avem documente, ci doar toponime, care amintesc de viața monahală de altădată, de aici, („Poiana Călugărului”, „Moara Călugărilor”), la care se adaugă însăși denumirea localității, Mănăstioara, unde și astăzi există, pe acel loc, o biserică din lemn de proporții mai mari, construită, se pare, pe la începutul secolului al XVIII-lea, cu hramul „Intrarea Maicii Domnului în biserică”.

Ce spun însă cercetările noastre științifice de dată recentă? În urma investigațiilor arheologice de teren, în zona bisericii din Reusenii, s-a descoperit, în terenurile agricole aflate mai sus de monumentul istoric, la o depărtare de numai câțiva zeci de metri, un bogat material arheologic ceramic fragmentar, datând din diverse epoci, dovadă că acest loc a oferit încă din preistorie bune condiții de viațuire (așchii de silex, ceramică Precucuteni, din epoca bronzului dar și din evul mediu).

În ceea ce privește ceramica medievală, ea este tipică secolelor XV – XVI, aparținând, în mod cert, reședinței nobiliare care a adăpostit în acea noapte teribilă pe Ștefan (devenit „cel Mare”) și pe tatăl său. Notabil, tot aici s-au descoperit fragmente de cahle (piese ceramice de la sobele boierești de epocă), dovadă a confortului oferit de această reședință, dar și numeroși bulgări de zgură cu fier, ca urmare a unei susținute activități metalurgice care se desfășura – datorită importanței sale – chiar aici.

Trebuie, de asemenea, să menționăm și faptul că această reședință

* Articol apărut în prestigiosul cotidian „Monitorul de Suceava”, cu ocazia comemorării a 500 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare și Sfânt.

se afla la marginea vestică (spre dealurile împădurite) ale vechiului amplasament al satului medieval de altădată, realitate demonstrată de însăși denumirea, „Seliște”, a câmpului ce se întinde spre est (spre râul Suceava), toponim ce poartă la români semnificația de fostă vatră de sat medieval, loc unde și astăzi, de altfel, se găsește în arătură, același tip de ceramică fragmentară.

Un alt punct de real interes arheologic se află la mică distanță (puțin mai sus pe panta terenului) de amplasamentul fostelor curți boierești. Aici, definitorii sunt fragmentele ceramice mai târzii (sec. XVII-XVIII), cât și fragmente de cahle tipice pentru acest interval cronologic, decorate cu motive vegetale și smălțuite în nuanțe de verde-oliv. Considerăm că în acest loc au rezidat descendenți ai familiei boierești contemporane evenimentului la care ne referim.

Iată că am ajuns astfel și la dificila problemă a identificării foștilor proprietari de la Reuseni. Din păcate, puținele documente medievale din secolul al XV-lea, care s-au păstrat până astăzi, nu ne pot da o rezolvare certă.

La 12 mai 1425, Alexandru cel Bun dădea un uric lui pan Stroici „*pentru satele lui Ravas de la Suceava...*”, „*pentru ca ei și neamul lor să nu mai pomenească niciodată* (să revendice – n. n.) *și nici să nu mai vorbească nimic*”. Probabil că acest Ravas (la 1403 un Ravas Litovoi era atestat în sfatul domnesc) ar fi putut fi un prim proprietar, al doilea fiind mai târziu Stroici. De la primul poate a derivat și numele localității. Nici în hrisovul din 15 iulie 1448 satul nu este nominalizat, atunci când Petru Aron întărea lui pan Cernat Ploscar și fratelui său, Șteful, mai multe proprietăți pentru slujba lor credincioasă. Între cele circa 40 de sate și seliști pe care frații de dețineau, era probabil și satul Reuseni. În sfârșit, prima atestare documentară certă este din 24 septembrie 1468, când Ștefan cel Mare reconfirmă lui Șteful Cernătescul (Cernat) mai multe sate pentru slujba credincioasă, printre care și „*jumătate din Răoseni*”.

Prin urmare, reședința nobiliară, unde a fost ucis Bogdan al II-lea, a aparținut probabil Cernăteștilor, Șteful Cernat fiind prezent în sfatul domnesc în perioada anilor 1468-1473 și având în proprietate, așa cum s-a văzut, zeci de sate.

În sfârșit, un semn de întrebare rămâne nerezolvat și în privința relațiilor intime dintre Cernătești și Petru Aron, cât și ulterior dintre aceștia și Ștefan cel Mare, știut fiind faptul că în ambele cazuri ei au fost recompensați „pentru slujba credincioasă”.

Prof. dr. Mugur Andronic
Director general adj.,
Complexul Muzeal Bucovina

V. O CUMPĂNĂ A COPILĂRIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE – REUSENI, 15 OCTOMBRIE 1451*

de

Leon Șimanschi

După câteva decenii de la asasinarea părintelui lui Ștefan cel Mare, autorul anonim al cronicii interne consemna: „În anul 6959 (1451), luna decembrie, 16, a venit Petru voievod, numit Aron, noaptea, și a năvălit asupra lui Bogdan voievod la Răoseni, vineri în zori, și i-a tăiat capul”¹; așadar, enunțarea unui fapt istoric particular, prin conținutul său intrinsec și coordonatele sale spațio-temporale fundamentale. În aceeași vreme, cronicarul polon Jan Długosz, consemnând la rândul-i asasinatul, furniza câteva detalii cauzalo-circumstanțiale revelatorii: „Un oarecare Petru, care pretindea că are drept la domnia Moldovei și se înțelesese cu Alexandru ca să împărțească toate deopotrivă, alegând prilejul când Bogdan, poftit la țară, la un unchi de frate al aceluiași Petru, era beat, pe o noapte urâtă, sosind numai cu o sută de moldoveni, înșelă străjle lui Bogdan și, prinzându-l, îi tăie capul”². Peste puțin timp, ctitoria de la Reuseni a lui Ștefan cel Mare, înălțată, după precizarea pisaniei, pe „loc(ul) unde a fost tăiat capul tatălui său”³, immortaliza, în întreaga sa amploare, tragicul destin al voievodului, aducând elemente de exactitate suplimentare și atenționând asupra caracterului determinant pe care el l-a dobândit în domnia epocală a urmașului. În sfârșit, reținând imaginea „un(ui) băiețandru ca de 12 ani alergând pe drumuri(le)” Țării de Jos, urmărit de oamenii lui Petru Aron și reușind să scape numai datorită ingeniozității și puterii sale de stăpânire, impresionante pentru căruțașii care l-au oblăduit apoi,⁴ tradiția istorică populară indica una din implicațiile conflictuale imediate ale asasinului, precum și rezonanțele sociale nebănuite ale acestuia.

*Articol apărut în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol”, XIX, Iași, 1982, p.183-199.

¹ *Croniclele slavo-române din sec. XV- XVI publicate de Ion Bogdan* (în continuare: *Croniclele slavo-române*), ed. P.P.Panaitecu, București, 1959, p.7 (15).

² Jan Długosz, *Historiae polonicae*, vol.II, cartea XIII, ed. Lipsca, 1712, p. 80 – 81; vezi și I Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926, p. 43.

³ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* (în continuare: *Repertoriul*), București, 1958, p.196.

⁴ *De la Dragoș la Cuza-Vodă. Legende populare românești*, antologie de V.Adăscăliței, București, 1966, p. 102-103.

Fără a excela în amănunte, informația directă, provocată de reflexul faptului particular în conștiința epocii, a oferit deci istoriografiei moderne coordonatele de bază ale acestuia, dezvoltându-i mobilul nemijlocit, *datum*-ul desfășurării și consecința imediată. Poate tocmai de aceea el nici nu a reținut atenția istoricilor decât în măsura în care elementele sale componente se cereau a fi explicitate și încadrate în ansamblul relațional din care făceau parte⁵, iar cea dintâi reconstituire istorică integrală a sa, în spiritul criticii obiective a izvoarelor⁶, a rămas aproape neschimbată până astăzi⁷. Cu toate acestea, reflectarea științifică asupra unora din aspectele sale alcătuitoare a înregistrat o permanentă efervescență, alimentată fiind, mai ales, de neconcordanța elementelor cronologice aflate în cauză, de locul descoperirii lespedei funerare pusă pe mormântul lui Bogdan al II-lea sau, în sfârșit, de originea acestuia, ca mobil al adversității care a generat asasinatul.

Într-adevăr, plasând evenimentul, conform relatării cronicărești, în săptămâna lunii octombrie a anului 1451 care cuprinde data calendaristică 16, se constată o eroare computistică, minimă de altfel, întrucât zilei de vineri îi corespunde data de lună 15⁸. Necesitatea rectificării uneia din cele două informații devenea astfel evidentă⁹, dar abia descoperirea pietrei mormântale a defunctului, conservând data de 15 octombrie¹⁰, a

⁵ Vezi A.D.Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-A, de I.Vlădescu, vol. III, București, 1927, p. 141-142 (identificându-l însă greșit pe Petru al III-lea Aron cu Petru al II-lea); N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 103-105; idem, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 102-105; Const. C.Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, 1, ed. a IV-a, București, 1943, p. 25-28, dar fără a se menționa înțelegerea premergătoare asasinatului dintre Alexandrel și Petru Aron – lacună ce se regăsește și în Const. C.Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. 2, București, 1976, p. 137 – 139; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 423.

⁶ V.Pârvan, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă*, București, 1904, p. 9-23 (retrospectivă asupra izvoarelor și bibliografiei) și p. 53-61 (împrejurările și discutarea informației referitoare la asasinat).

⁷ Vezi, de exemplu, Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 54-56, sau N.Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 178-181.

⁸ I.Bogdan, *Cronici inedite referitoare la istoria românilor*, București, 1895, p. 70, n. 15.

⁹ N.Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 627, a propus, de aceea, acceptarea sosirii lui Petru Aron la Reuseni cu o zi înainte de decapitarea domnului, adică vineri, la 15 octombrie – interpretare preluată apoi de V.Pârvan, *op.cit.*, p. 58-59, și M.Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* (în continuare: *Documentele*), vol.II, Iași, 1932, p. 404, iar I. Minea, *Letopiseșele moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925, p. 44, a avansat ideea unei lecturi greșite a cifrei inițiale din prototip, unde acesta ar fi fost înregistrată corect: 15.

¹⁰ V.Brătulescu, *Pietrele de mormânt de la Muzeul din Fălticeni*, în *BCMI*, XXXI (1938), fasc. 95, p. 38-44.

soluționat dilema în favoarea zilei de săptămână¹¹ în funcție de care analistul curții domnești a calculat, ca și în celelalte situații similare¹², valoarea ei cifrică¹³. În plus, emiterea privilegiului lui Petru Durnea la 17 octombrie 1451 s-a dovedit a fi, în mod cert, posterioară asasinatului, impunându-se o explicație conformă cu împrejurările speciale care au grevat-o: dispariția neașteptată a emitentului în chiar perioada elaborării actului¹⁴ și interesul particular al beneficiarului, aflat printre susținătorii direcți ai domniei lui Bogdan al II-lea¹⁵, de a-l obține.

În mod indirect deci, implicațiile cronologice confirmă relatarea cronicărească despre natura intervenției lui Petru Aron, care, la două zile după înlăturarea lui Bogdan, nu era încă stăpân al tronului Sucevei, precum și caracterul extrem de restrâns al conspirației organizate în vederea suprimării domnului¹⁶. Retragera vlăstarului domnesc spre Țara de Jos - invocată de tradiția populară - se cere, totodată, a fi apreciată ca rezultat al unei contaminări de situații, cunoscut fiind faptul că tocmai în partea de sud a Moldovei se născuse și copilărise Ștefan cel Mare, iar apoi, cu prilejul revenirii sale în țară, și-a găsit cei mai mulți partizani împotriva lui Petru Aron¹⁷. În zorii însângerați ai acelei zile de vineri a anului 1451, salvat, desigur, prin jertfa credincioșilor lui Bogdan al II-lea, fiul acestuia se va fi îndreptat, așadar, spre cetatea Sucevei, unde putea afla cel

¹¹ I.Minea, *Sfârșitul lui Bogdan II Vodă*, în „Însemnări ieșene”, V (1940), nr. 10, p. 117; D.Constantinescu, *Unde a fost înmormântat Bogdan al II-lea Voievod*, în „Cartea”, IV, 1971, p. 317.

¹² L. Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432-1447*, A.I.I.A.I., VIII, 1970, p. 75-76 și n.130.

¹³ Încercarea lui V.Brătulescu, *Piatra de mormânt a lui Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare*, în *MMS*, 1-2, XXXVII, 1961, p. 166-169 și 176, de a acredita părerea conform căreia moldovenii socoteau ziua, în secolul al XV-lea, începând de la orele 6 dimineața și o prelungeau până în zorii zilei următoare (însușită de Șt. S.Gorovei, *op. cit.*, p. 55), se dovedește superfluă, contravenind modului în care analistul curții domnești a relatat asediul Chilie din 1465 (*Cronicile slavo-române*, p. 16 și n.1), atribuind miezul nopții zilei succedente. De altfel, necesitatea de precizare a raportului dintre zi și noapte pe care au resimțit-o autorii paragrafelor referitoare la anii 1467, 1473 sau 1504 demonstrează că zorii unei zile nu puteau să aparțină, în mentalitatea vremii, decât intervalului cronologic pe care-l anunțau (*ibidem*, p. 16, 17 și 22; vezi și *DIR, Introducere*, vol. I, p. 392 și 479-481).

¹⁴ V. Pârvan, *op. cit.*, p.59; M.Costăchescu, *Documentele*, II, P. 406; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 180-181.

¹⁵ Era probabil rudă cu Ciopei postelnic (vezi L. Șimanschi, „Închinarea” de la Vaslui (5 iunie 1456)), în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 616, n. 6.

¹⁶ Asupra compoziției acesteia, ca și a grupării boierești fidele domnului, vezi mai jos.

¹⁷ M.Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare* (în continuare: *Doc. Ștefan*), Iași, 1932, p. 6-16.

mai grabnic și mai sigur adăpost. Curând după 17 octombrie, însoțit de rudele apropiate¹⁸, el s-a retras în Transilvania, probabil în zona Țării Bârsei și a Brașovului, unde tatăl său avusese prieteni și relații¹⁹, odată cu vărul său muntean Vlad Țepeș, refugiat încă din 1449 la curtea Sucevei²⁰.

Sugestivă s-a dovedit a fi, în același timp, și descoperirea lespedei funerare a lui Bgdan al II-lea²¹ la circa 40 km de locul asasinatului²², în satul Drăgușeni de pe Moldova, unde fusese adusă din biserica fostului sat învecinat, Secuieni. S-a presupus, de aceea, că rămășițele pământești ale celui decapitat au primit, așa cum se cuvenea, îngrijirea din urmă, autori ai acesteia fiind considerați stăpânii de atunci ai satului²³: ramura Secuienilor²⁴, din vechiul neam al lui Dragoș (Gârbea) Viteazul²⁵. Cum însă în lăcașul de proveniență fragmentul de piatră tombală servise ca piatră de altar, iar cealaltă parte a dispărut fără urme - situații puțin probabile dacă mormântul domnesc s-ar fi aflat chiar în biserică - aducerea și inhumarea osemintelor defunctului la Secuieni comportau un

¹⁸ Sunt de admis, în primul rând, mama sa, doamna Maria (Oltea), și fratele acesteia, Vlaicul. Au fost, desigur, și alți boieri care au preferat pribegia, de vreme ce unul dintre ei a ajuns ulterior în sfatul lui Vlad Țepeș (vezi Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula)*, București, 1976, p. 49).

¹⁹ M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 221, p. 752-754.

²⁰ Vestea prezenței acestuia în Ardeal ajunsese la Buda înainte de 6 februarie 1452 (*DRH*, D, nr. 308, p. 423-424).

²¹ V. Brătulescu, *Pietrele de mormânt de la Muzeul din Fălticeni*, p. 38-39.

²² Distanță apreciabilă, care exclude posibilitatea transportării acesteia de la Reuseni, așa cum s-a admis uneori (V. Brătulescu, *Piatra de mormânt a lui Bogdan al II-lea*, p. 168 – unde se afirmă, inepticabil pentru cel ce a publicat inițial lespede, că aceasta a putut fi dusă de la Reuseni, „în apropiere” s.n.s, la Secuieni.).

²³ I. Minea, *op. cit.*, p. 118 – 119; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod*, București, 1940, p. 92 – 93; idem, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod*, Iași, 1943, p. 133 – 134; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 180.

²⁴ M. Costăchescu, *Doc. Ștefan*, p. 29 – 31, și *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod*, p. 92 – 93. Stăpânirea lui Iachim Săcuianul asupra satului a fost contestată cu prea multă ușurință de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 173, deoarece, la 1507, neamul lui Dragoș viteazul nu „dăruiește” de fapt satul Secuieni urmașilor lui Iachim Săcuianul, ci recunoaște doar stăpânirea acestora asupra lui, survenită în urma ieșirii din devălmășia bbierească anterioară. Firește, de aici nu rezultă, în mod automat, și identitatea fratelui lui Ștefan cel Mare, Iachim, cu stăpânul satului Secuieni, așa cum s-a presupus (N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1459)*, în *SCȘI*, istorie, 1/VIII, 1957, p. 44 – unde însă, din greșeală, se menționează „Ion” Săcuianu).

²⁵ Stăpânirea lui Ilea Huru, comis asupra satului Săcuieni, la 1472, invocată de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 173, nu mai poate fi, în urma publicării textului original al documentului, susținută (*DRH.*, A, II, nr. 183, p. 270 – 271: „Ivăneștii, mai jos de (s.n.) Săcuieni”).

coeficient de incertitudine derutant. Ca urmare, avându-se în vedere practica înhumării membrilor dinastiei în lăcașurile religioase pe care acesta le fondase, precum și înmormântarea soției lui Bodan al II-lea la M-reă Probota – aflată la aproximativ zece km de fosta așezarea a Secuienilor – s-a formulat ipoteza aducerii jumătății de lespede funerară chiar de aici²⁶. Ignorată sau respinsă cu prea multă ușurință²⁷, supoziția comportă totuși, după părerea noastră, cele mai multe șanse de a corespunde adevărului²⁸, întrucât confecționarea pietrei tombale în vremea lui Ștefan cel Mare²⁹ atestă, implicit, și grija specială a fiului față de rămășițele pământești ale tatălui. Indiferent de locul primei lor înhumări, acestea vor fi fost măcar atunci depuse într-un mormânt și într-un lăcaș de cult corespunzător, ceea ce explică și lăsarea lor acolo, după ce la Reusenii s-a ridicat edificiul religios care amintea posterității funestul deznodământ. Pe de altă parte, surparea vechi biserici a mănăstirii Probota, la începutul secolului al XVI-lea³⁰ a putut îngădui, desigur, sustragerea și transferul pietrei în cauză la Secuieni, unde ea va fi oferit tocmai elementul simbolic necesar mesei de altar a noului edificiu liturgic.

Nu mai puțin interesantă în argumente și soluții s-a dovedit a fi, pe de altă parte, și disputa asupra originii lui Bogdan al II-lea³¹ – dispută care a afectat într-o măsură considerabilă reconstituirea arborelui genealogic al Bogdanizilor din prima jumătate a secolului al XV-lea. Din păcate, dovezile prezentate în favoarea descendenței tatălui lui Ștefan cel

²⁶ D.Constantinescu, *op.cit.*, p. 321 -322.

²⁷ Const. Rezachievi, *op.cit.*, p.174, n.53.

²⁸ Spre deosebire de presupunerea îngropării lui Bogdan al II-lea la Rădăuți, formulată odinioară de N.Iorga și respinsă ulterior (M.Costăchescu, *Doc. Ștefan*, p.11), dar însușită totuși de Cosnt. C. Giurescu, *op. cit.*, II, 1, p. 27-28, și reluată întocmai în Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op.cit.*, 2. p. 139, sau de cea a înhumării sale chiar la Reusenii (V.Brătulescu, *op.cit.*, p. 168 -169; A.Sacerdoțeanu, *op.cit.*, p. 9).

²⁹ Ornamentica prezintă similitudini cu pietrele tombale puse pe mormintele lui Bogdan Întemeietorul și al fiului omonim al lui Alexandru cel Bun (V.Brătulescu, *op. cit.*, p.173), dar lipsa motivelor decorative pe chenarul marginal o plasează totuși înainte de lespezile funerare ale Oltei și Evdochiei, de la Mănăstirea Probota (*Repertoriul*, nr. 49 – 50, p 246 – 247 ; G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, 1928, p. 342, fig.407; V.Brătulescu, *Pietrele de mormânt de la Muzeul din Fălticeni*, p. 39, fig.1; vezi și V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 179, 721 și 725).

³⁰ N.Grigoraș, I.Caproșu, *Biserică și mănăstiri vechi din Moldova*, București, 1968, p 33.

³¹ Considerat, îndeobște, fiu al lui Alexandru cel Bun (M.Costăchescu, *Doc. Ștefan*, p. 9-10).

Mare din fratele lui Alexandru cel Bun, „jupan Bogdan”³², denotă un evident caracter speculativ, diminuând, în mod aprioric, valoarea probatorie a asurselor contrare. Nu s-a ținut cont, în primul rând, de coincidența renunțării la soluția domniei asociate cu introducerea oficială, în documentele de cancelarie, a mărturiei celor dintâi copii ai lui Alexandru cel Bun, sau a dispariției expresiei „frații noștri” din - formula *sancțiunii* cu acordarea calității de „voievod” lui Iliaș³³ – coincidențe de natură să indice o tendință de reglementare a succesiunii la tron care n-a întârziat, desigur, pe măsură ce numărul de urmași ai domnului creștea, să se impună și să fie acceptată de întreaga feudalitate moldoveană³⁴.

S-a ignorat apoi considerarea globală a succesiunii nivele genealogice în terminologia epocii lui Ștefan cel Mare și redarea lor prin apelativele *прядкъ* - pentru nivelul anterior lui Alexandru cel Bun – *дкдъ*³⁵ – pentru nivelul acestuia³⁶ - și diferențiat în continuare. În sfârșit, deducția indirectă a prevalat asupra probelor directe – cuprinse în documentele din 24 martie <1450>: „*Alexandri woyvode, patris nostri*”, și

³² N.Grigoraș, *În legătură cu ascendența lui Ștefan cel Mare*, în „Revista muzeelor”, I/III, 1966, p. 164 -167; Const. Rezachevici, *op.cit.*, p. 170, n. 31; vezi și V.Pârvan, *op.cit.*, p. 21.

³³ *DRH.*, A, I, nr. 22, p. 31-32 (ultima mențiune a jupanului Bogdan) și nr. 23, p. 32- 33 (prima mărturie a copiilor); nr. 34, p. 48 – 49 (ultima notificare succesivă, în *sancțiune*, a expresiei „frații noștri” – pentru revenirea ei, vezi mai jos, n. 44) și nr. 36- 37, p. 51- 53 (aparitia „credinței” lui Iliaș voievod).

³⁴ Însmormântarea jupanului Bogdan la Rădăuți, când rolul de grozniță domnească fusese deja preluat de mănăstirea Bistrița (vezi *Repertoriul*, nr.78, p. 271-272), iar fratele domnului era considerat printre ceilalți membri ai familiei ctitorului (D.P.Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 86), poate constitui, credem, un indiciu al îndepărtării acestuia de tron.

³⁵ Observăm, în acest sens, că nici limba slavă și nici cea română nu posedă un termen special pentru „frate de bunic”. Ar fi trebuit să se spună *голямъ (беликъ) стоиць* = „unchi mare ” (vezi V.Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, București, 1966, p. 136 – 137). Tocmai de aceea, persoana în cauză era desemnată, de regulă, în ambele idiomuri, prin genericul *дядъ* = „moș”(*ibidem*, p. 16-17).

³⁶ Termenul *пряук* = „străunchi” a apărut abia în perioada urmașilor lui Ștefan cel Mare (*DIR*, A, XVI,I, nr. 58, p. 63, nr. 77, p. 83, nr. 84, p. 89 ș.a. – în actele lui Bogdan voievod – sau chiar nr. 105, p. 109, nr. 107, p. 111, nr. 124, p. 134, ș.a. - în acte emise de Ștefăniță -), reprezentând o creație artificială și cu aplicabilitate restrânsă (Iliaș și Ștefan voievozi) a cancelariei domnești (vezi, de exemplu, *ibidem*, nr. 58, p. 63, nr. 79, p. 84, ș.a., unde Petru Aron și, respectiv, Ștefan al II-lea nu sunt denumiți „străunchi”), întrucât ascendentul direct al „unchiului”, desemnat cu ajutorul prefixului *пръ* – (stră), era, de fapt, „bunicul”.

31 iulie 1451: „frații noștri și Petru voievod”, sau în cel din 9 iulie 1465, acordat, desigur nu întâmplător, mănăstirii Probota și prezentând întreaga familie și genealogie a lui Ștefan cel Mare³⁷, ceea ce, evident, constituie o încălcare a normelor justițiere în logica demonstrației.

Mai mult însă decât terminologia genealogică, transmiterea dreptului de proprietate asupra satelor Vereșecani și Ungureni, de pe Siret, dăruite de Alexandru cel Bun, la 15 octombrie 1429, soției sale, Marina³⁸, și aflate, la 20 septembrie 1479, în stăpânirea personală a lui Ștefan cel Mare, ca „satele noastre proprii” și „adevărate”, împreună cu „marele privilegiu pe care l-a avut domnia noastră de la bunicul nostru, bătrânul Alexandru voievod”³⁹, este de natură să confirme, în mod hotărâtor, descendența directă a tatălui lui Ștefan cel Mare din Alexandru cel Bun și doamna Marina⁴⁰. Având însă în vedere recunoașterea nelegitimității acesteia de către însuși Bogdan al II-lea⁴¹, perioada nașterii sale se impune a fi restrânsă la anii imediat premergători ultimei căsătorii a lui Alexandru cel Bun, când legătura sa neoficială cu viitoarea soție este mai mult decât probabilă⁴².

Evidenta ignorarea a filiației lui Ștefan cel Mare în documentul din 7 mai 1470, prin care acesta confirma dania mătușii sale, Chiajna – menționată, în mod expres, ca fiică a lui Alexandru cel Bun și a doamnei Marina, - nu poate constitui, credem, un contraargument⁴³. Dimpotrivă,

³⁷ M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 221, p. 753-754; *DRH*, A, II, nr. 13, p. 14, și nr. 196, p. 196-197.

³⁸ *DRH*, A, I, nr. 95, p. 143.

³⁹ *Ibidem*, II, nr. 221, p. 336-338.

⁴⁰ Se adaugă, în același sens, și faptul, de semnificație politică majoră, vizitei lui Ștefan cel Mare la mănăstirea Bistrița, unde se afla înhumat bunicul său, imediat după înscăunare, în septembrie 1457 (*ibidem*, nr. 65, p. 94 -96), prilej care i-a oferit, posibilitatea reîntăririi daniei lui Alexandru cel Bun, din 6 februarie 1431, făcută “pentru pomenirea și sănătatea domniei mele și a doamnei domniei mele și „a tuturor copiilor domniei mele” (s.ns.) (*ibidem*, I, nr. 101, p. 150- 151).

⁴¹ J. Dlugosz, *op. cit.*, p. 59; vezi și I. Minea, *Informațiile românești...*, p. 40.

⁴² Intervalul de timp care trebuie, desigur, reținut, în primul rând, este cel dintre moartea Anei, la 2 noiembrie 1418 (*Repertoriul*, p. 271 -272, nr. 78), și căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Marina, în 1442 – anul nașterii lui Petru (*Cronicile slavo-române*, p. 14), când soție a domnului a fost Rimgaila (vezi și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 8, care plasează însă nașterea lui Bogdan în 1412).

⁴³ *DRH*, A, II, nr. 165, p. 245-246; vezi și N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 165. La fel, omiterea filiației domnului în actul din 1461 august 8 (*DRH*, A, II, nr. 99, p. 140-142) nu constituie o probă concludentă, deoarece redactarea lui Șteful denotă și alte neglijențe, iar privilegiul menționat (*ibidem*, I, nr. 42, p. 61-62) putea trezi incertitudini, așa cum

situația sugerează, mai degrabă, animozitatea existentă între copiii ultimei soții a lui Alexandru cel Bun, beneficiari ai unui statut succesoral deosebit, care s-a perpetuat până în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Absența mărturiei lui Bogdan al II-lea din documentele tatălui a putut constitui tocmai consecința unor disensiuni lăuntrice ale familiei princiare, declanșate de noua căsătorie a domnului, care nu i-a putut ocoli, firește, nici pe urmașii Marinei. Nu întâmplător formula *sanctiunii* actelor de proprietate reînscrie, în perioada anilor 1418-1425, dreptul de succesiune al „fraților”⁴⁴ lui Alexandru cel Bun, iar din 1425 formula martorilor înserează și credința fiului său nelegitim, Ștefan⁴⁵. De altfel, obiectul daniei aflată în discuție, prisaca lui Chiprian, a fost concedată de domn, la 10 februarie 1429, nu numai „soției noastre, cneaghina Marena.... și copiilor ei, iubitului nostru Petru”, ci „și altor fii și fiice a noastre, care vor fi din cneaghina Marena”⁴⁶. Probabil de aceea, la 1 aprilie 1470⁴⁷, Ștefan cel Mare a dăruit m-rii Neamț prisaca lui Chiprian, la Botne, împreună cu „mănăstirea care este la obârșia Vișnivăului”, fără a invoca și acordul mătușii sale, Chiajna, iar aceasta, afectată de voluntarismul nepotului, a reușit să impună emiterea unui nou act, restrictiv atât în ceea ce privește filiația domnului, cât și obiectul daniei, care nu mai înscria, alături de prisacă, și mănăstirea⁴⁸.

În afară de aspectele menționate, asasinatul de la Reuseni comportă însă și alte câteva necunoscute, prea puțin explorate încă până acum în studiile de specialitate, dar a căror descifrare este cerută imperios

rezultă din menționarea lui cu un alt prilej, la 1502 martie 7 (*ibidem*, III, nr. 266, p. 477-480), când Alexandru cel Bun este însă denumit, ca de obicei „bunic”.

⁴⁴ *Ibidem*, I, nr. 45, 51, 53, 54 și 61, p. 64-89.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 60, p. 86-87 și urm.; statutul deosebit al lui Ștefan reiese tocmai din faptul că, în 1425, el depășise cu mult vârsta necesară menționării sale documentare (vezi nr. 46), având circa 14 ani (*Cronicle slavo-române*, p. 14).

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 84, p. 124-126. Observăm cu acest prilej, că expresia „care vor fi din cneaghina Marena” nu se referă numai la posibilitățile viitoare, ci mai ales la realitățile existente, întrucât, la acea dată, erau născuți și ceilalți fii domnești ai Marinei: Alexandru și poate Bogdan (vezi mai jos, n. 68), fără a fi însă reținuți în formula martorilor datorită vârstei lor, care nu putea fi, după cât se pare, în această situație, mai mică de 5-6 ani: în 1414 Iliș avea cel puțin 5 ani – dacă nu chiar 6, presupunând transcrierea greșită 6917 <1409>, în loc de 6916 <1408>, a cronicii interne -, în 1428, Petru avea 6 ani, la fel ca și Alexandru, în 1429, sau Bogdan – presupunând că s-a născut după Petru, Alexandru și Chiajna – și Roman, în 1432.

⁴⁷ *Ibidem*, II, nr. 163, p. 241-243.

⁴⁸ Într-adevăr, datorită acestei clauze, mănăstirea Căpriană și-a păstrat autonomia, după cum atestă informația secolului următor (Șt. Berechet, *Mănăstirea Căpriană*), în *ACMI, Basarabia*, II, (1928), p. 89 și urm.

de înțelegerea completă a faptelor. Dramaticul episod de la 15 octombrie 1451 presupune astfel nu numai identificarea victimei, ci și pe aceea a autorilor lui, întrucât nici apariția lui Petru Aron în disputa tronului moldav și nici opțiunea politică a unchiului acestuia nu se înfățișează mai puțin explicate. S-a admis, în genere, pornindu-se de la afirmația documentară directă⁴⁹, precum și de la afirmațiile aceluiași cronicar polon, Jan Dlugosz⁵⁰, că Petru Aron a fost unul din fiii nelegitimi ai lui Alexandru cel Bun⁵¹. Într-adevăr în ciuda caracterului lor oficial, impropriu redării nuanțate și dezvăluirii substraturilor, atestările actelor de cancelarie nu pot fi, decât numai parțial și în circumstanțe de maximă gravitate, supuse îndoielii. Indiferent de modalitatea obținerii tronului, domnia lui Petru Aron trebuie considerată, de aceea, ca legitimă, așa cum a fost ea receptată chiar de urmași⁵², iar apartenența sa la familia domnească drept reală. Așa-zisul său supranume, consemnat de cronică moldo-polonă: „Harnazan (Harnasan)”⁵³, căruia i s-a atribuit „o rezonanță armeană”, de natură să-l divulge ca pe un „uzurpator” venit din anturajul polonez al doamnei Maria, cumnata lui Vladislav al II-lea Jagello⁵⁴, nu reprezintă în fond, decât lectura eronată a expresiei slavone din prototipul letopisețelor putnene⁵⁵. De asemenea, calificativul de „mamă” acordat soției fratelui său, Iliș, ca și cel de „soră”, acordat fiicei acestuia, nu pot fi considerate decât în accepțiunea lor diplomatică⁵⁶, cu atât mai mult, cu

⁴⁹ DRH, A, I, nr. 57, p. 83-84; M.Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 227, p. 771-772; nr. 230, p. 779 și 783 (mai jos însă, greșit, „Alexandru și Ilie, frații noștri”), nr. 231, p. 788 și 792; vezi și V.Pârvan, *op.cit.*, p. 67.

⁵⁰ J.Dlugosz, *op.cit.*, II, p. 180-181; I.Minea, *op.cit.*, p.43.

⁵¹ V.Pârvan, *op.cit.*, p. 67; I.Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 8; M.Costăchescu, *Documentele*, II, p. 298; N.Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 50-51; Const.C.Giurescu, *op.cit.*, p. 138; Șt.Gorovei, *op.cit.*, p. 55; N.Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei până la Ștefan cel Mare*, p.179.

⁵² Sugestivă, mai ales, în acest sens, este atitudinea lui Ștefan cel Mare față de domnia predecesorului, care a fost considerată ca atare de autorul cronicii interne (*Cronicile slavo-române*, p. 49-61,70, 161, 178), precum și față de dreptul la tron al fiului acestuia, Ilie, decapitat la cererea sa, în 1501, la Czichow (I.Ursu, *op.cit.*, p. 269; N.Iorga, *op.cit.*, p. 241).

⁵³ *Cronicile slavo-române*, p. 178.

⁵⁴ A.Sacerdoțeanu, *op.cit.*, p. 9; Const.Rezachievi, *op.cit.*, p. 175.

⁵⁵ *Cronicile slavo-române*, p. 44 și 56; eroarea fusese observată încă de I.Bogdan, *Vechile cronicile moldovenești până la Urechia*, București, 1891, p. 252. n.15.

⁵⁶ La fel ca și atributul de „tată”, acordat de Petru Aron lui Mujilo Buczacki (M.Costăchescu, *Documentele*, II, p. 812 și 813). Se adaugă, considerentelor de acest fel, diferența de generație între soția lui Iliș și Petru Aron, care avea probabil aceeași vârstă cu fiica acesteia, Anastasia (vezi mai jos).

cât satisfacerea pretențiilor celor două rude ale domnului constituia, o necesitate stringentă pentru obținerea bunăvoinței regale⁵⁷.

Desigur, acceptând veracitatea globală a filiației lui Petru Aron, caracterul legitimității acestuia poate fi pus, ca și în cazul lui Bogdan al II-lea, sub semnul îndoielii, dat fiind aceeași absență a numelui său din șirul celor menționate oficial în documentele tatălui. În acest sens, se impune, credem, o reexaminare mai atentă a informațiilor existente cu privire la identitatea aceluși misterios unchi al lui Petru Aron, care a mijlocit asasinatul, bănuiră a fi fost chiar fratele doamnei Marina, boierul Bratul, în calitate sa de proprietar al unei jumătăți din satul Reuseni⁵⁸. Într-adevăr, dăruind, la 12 mai 1425, boierului Stroici alte proprietăți în locul satelor lui Ravas de la Suceava și de la Jijia⁵⁹ - printre care trebuie să înțelegem, în primul rând, cele două sate omonime, Reuseni - Alexandru cel Bun și-a menținut dreptul de a decide asupra stăpânirii acestora, așa cum probează concedarea așezării de pe Jijia, la 14 decembrie 1433, de către Ștefan voievod, boierului Micle⁶⁰. Situația satului de pe Suceava apare însă cu mai puțină claritate, întrucât, la 24 septembrie 1468, jumătate din veniturile acestuia era confirmată lui Șteful Cernătescu, împreună cu alte așezări învecinate⁶¹. Comparând însă proprietățile întărite la 15 iulie 1448 celor doi frați, Cernat Ploscaru și Șteful⁶², cu cele rămase la 1468 în stăpânirea ultimului, împărțirea patrimoniului inițial devine evidentă⁶³, după cum sporul stăpânirilor acestuia, cu satele din zona Sucevei, își reclamă o altă proveniență, reprezentând, probabil, chiar zestrea soției sale. În acest caz, este de presupus, firește, mai degrabă lipsa de ostilitate față de domnia lui Bogdan al II-lea a celor ce stăpâneau satul Reuseni la 1451, deoarece o atitudine contrară ar fi determinat confiscarea satului de către Ștefan cel

⁵⁷ Pentru împrejurările alcătuirii actului de la 1 octombrie 1455, vezi L.Șimanschi, „Închinarea” de la Vaslui (5 <iunie> 1456), p. 617-618.

⁵⁸ M. Costăchescu, *Doc. Ștefan*, p. 10 (presupunere reluată ca certă de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 175, n. 63).

⁵⁹ DRH, A, I, nr. 61, p. 88-89 (traducerea celui de al treilea paragraf al actului este însă greșită: „și încă i-am dat uric pentru satele lui Ravas”, în loc de : „și aceasta i-am dat uric pentru satele lui Ravas”; vezi și M. Costăchescu, *Documentele*, p. 177).

⁶⁰ DRH, A, I, nr. 121, p. 174.

⁶¹ *Ibidem*, II, nr. 154, p. 225-227.

⁶² *Ibidem*, I, nr. 280, p. 397-399.

⁶³ Din cele peste 30 de stăpâniri ale celor doi frați, în 1448, doar aproximativ 10 rămăseseră, la 1468, în posesia lui Șteful.

Mare și tratarea lui diferențiată în documentele de proprietate, iar Șteful Cernătescu s-ar fi aflat în partida ostilă înscăunării acestuia⁶⁴.

Dar, dacă ipoteza stăpânirii satului Reuseni chiar de către unchiul lui Petru Aron nu se poate deocamdată confirma, investigarea metodică a actelor de cancelarie conturează cu suficientă pregnanță rolul boierului Bratu în criza politică ce a urmat morții lui Alexandru cel Bun. Atestat ca fratele doamnei Marina în documentele anilor 1428-1429⁶⁵ și descinzând amândoi, conform relatării analistice, dintr-un oarece Merea⁶⁶, boierul Bratu a împărțit ulterior soarta nepotului său, Petru⁶⁷, de a cărui formare probabil s-a îngrijit. Primul deceniu al luptelor pentru putere, în care au fost antrenați cei mai vârstnici dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan, a însemnat de aceea, pentru fiii Marinei, incertitudinea exercitării prerogativelor domnești din primul an de domnie a lui Iliș⁶⁸, o perioadă de expectativă politică și de pregătire a viitoarelor demersuri⁶⁹. Absenți din anturajul imediat al celor doi domni, ei au sfârșit prin a submina pozițiile lui Iliș și a se alia cu Ștefan, a cărui bază politică internă înregistra o continuă dezvoltare. Ca urmare, odată cu victoria acestuia în disputa pentru tron, la sfârșitul anului 1442, ascensiunea lui Petru până la calitatea de „voievod moștenitor” se reflectă elocvent în documentele

⁶⁴ Dimpotrivă, s-a bucurat nu numai de confirmarea proprietăților sale, dar a fost și un activ sfetnic în perioada anilor 1468-1473 (*ibidem*, II, p. 253, sub voce), când domnia a fost confruntată cu dificultăți extreme.

⁶⁵ *Ibidem*, I, nr. 80, 89 și 91. În acești ani el era probabil la vârsta deplinei maturități, de vreme ce documentele consemnează și credința copiilor săi.

⁶⁶ *Croniclele slavo-române*, p. 6 (14 – aici, greșit, Merin, pentru Merea; vezi M. Costăchescu, *Doc. Ștefan*, p. 10).

⁶⁷ După moartea tatălui său el n-a rămas în preajma tronului decât puțin timp, în ianuarie 1432 (*DRH*, A, I, nr. 109-110, p. 160-162), pentru ca ulterior în lista martorilor din documentele oficiale să nu-i mai însereze „credința”.

⁶⁸ După cum se știe, Iliș a optat în această perioadă, spre o asociere cu „jupan Bogdan”, un alt fiu, altminteri necunoscut, al lui Alexandru cel Bun, înmormântat la Rădăuți (*Repertoriul*, nr. 57, p. 253-254; vezi și M. Costăchescu, *Doc. Ștefan*, p. 11, și V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 172-173). Nu avem însă niciun indiciu că acesta era unul din fiii Marinei, deoarece primul copil legitim al acesteia, Petru, ale cărui drepturi succesoriale au fost admise de Alexandru cel Bun, nu apare menționat în actele lui Iliș cu aceeași consecvență. Dimpotrivă, urmând exemplul tatălui său de la începutul domniei și urmărind să contracareze pretențiile celorlalți frați ai săi, cu drepturi similare, Ștefan și Petru, este de presupus că Iliș va fi atras mai degrabă, în calitate de prim colaborator, pe unul din frații săi după mamă sau chiar mai vârstnic (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 7), așa cum pare să sugereze titlul de „jupan” acordat acestuia, sau înmormântarea sa la Rădăuți și nu la Bistrița.

⁶⁹ Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 45.

vremii⁷⁰, dregătorii săi: Ilie logofăt, Sima vornic, Toader ceașnic și David stolnic, fiind menționați alături de cei ai domnului, reprezentanți ai tinerii boierimi: Ion Mîndzul, Nicoman, Iurie Cupcici, Stețco și Costea Hrișcan, grupîndu-se în jurul său iar prim-consilier devenindu-i Bratu, așa cum atestă actul din 26 aprilie 1444⁷¹.

Desigur, identitatea acestui Bratu cu fratele omonim al doamnei Marina poate fi suspectată⁷². Nu s-a observat însă că în 1443 Ștefan voievod confirma unui oarecare Bratu satul Merești de pe Șomuz⁷³ – sat aflat în vecinătatea Reusenilor și având un nume format tocmai de la antroponimul Merea, sinonim cu cel al tatălui Marinei și al lui Bratu. Este puțin probabil caracterul pur întâmplător al atâtor coincidențe. Mai curând este de presupus o recompensare, din partea domnului, a sprijinului politic acordat de unchiul asociatului său la domnie- recompensă care nu se va fi limitat numai la întărirea ocinii moștenite. De altfel, după izbucnirea conflictului dintre cei doi frați, soldat cu îndepărtarea lui Petru⁷⁴, boierul Bratu nu mai apare, decât excepțional, printre martorii hrisoavelor domnești⁷⁵, fiind însă prezent, alături de nepotul său, la Hotin, în iulie 1446⁷⁶. Se poate concluda, de aceea, că fratele Marinei a fost un apărător consecvent al intereselor nepotului său, pe care evenimentele anilor 1447-1448 l-au adus la cârma statului moldovenesc.

Opțiunile politice ale grupării boierești pe care o realizase boierul Bratu nu se remarcă însă nici prin omogenitate, nici prin clarviziune și nici printr-un caracter reprezentativ deosebit. Formată din elemente necunoscute pînă în 1443⁷⁷ și dornice, tocmai de aceea, de afirmare, ea îl

⁷⁰ L.Șimanschi și N.Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443-1447, privind istoria Moldovei*, în *AlIAI*, XI, 1974, p. 174-175 și 178-179.

⁷¹ *DRH*, A, I, nr. 246, p. 349-350.

⁷² M.Costăchescu, *Documentele*, II, p. 406; N.Iorga, *op.cit.*, IV, p. 45; A.Sacerdoțeanu, *op.cit.*, p. 6.

⁷³ *DRH*, A, I, nr. 224, p. 314.

⁷⁴ L.Șimanschi, *Precizări cronologice...*, p. 69 și 72.

⁷⁵ *DRH*, A, I, p. 442, sub voce.

⁷⁶ L.Șimanschi și N.Ciocan, *op.cit.*, p. 182-183.

⁷⁷ În afară de Bratu, singurul căruia i se poate atribui, în mod cert, o proveniență din rândurile mării boierimi este Iurie Cupcici, logofătul lui Alexandru cel Bun, unul dintre principalii sprijinitori ai lui Ștefan (M.Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 191, p. 679-680) și, probabil, socrul acestuia, după cum sugerează actele referitoare la satul Vașcăuți (*DRH*, A, I, nr. 103, p. 152-154, nr. 143, p. 197-198, și nr. 168, p. 235-236; vezi și II, nr. 198, p. 296-298). Menționăm, cu acest prilej, că „Mircea vistier”, fratele doamnei (*ibidem*, I, nr. 138, p. 191-192), mort probabil în lupta de la Podraga, nu este același cu Mircea Dulcescu (A. Sacerdoțeanu, *op.cit.*, p. 7, și *DRH*, A, I, p. 478, sub voce), întrucât Duma din sfatul primei domnii a lui Ștefan voievod trebuie asimilat cu Duma Negru. Cei

va antrena, mai întâi, pe moștenitorul tronului într-o prematură ostilitate față de domn, aducându-l în situația de a-și pierde atributele câștigate pe lângă acesta și de a căuta sprijinul partidei polonofile din jurul familiei lui Iliaș, având protagoniști pe frații Șteful și Mîndrea Jumătate, precum și pe pîcălabul de Hotin, Manoil, împotriva căruia acționase anterior⁷⁸. Anulându-și astfel șansele firești ale unei eventuale instalări la putere, într-o atmosferă vindictivă și agitată de proiecte ambițioase, evidente în însăși calitatea de „domn” pe care și-o însușise fiul Marinei, apare întru totul normală preferința pe care acoliții lui Bratu au manifestat-o față de principiile compromisului, duplicității sau extremismului politic. În acest sens, este de reținut, mai întâi, deteriorarea treptată a bazei politice interne pe care și-o crease Ștefan al II-lea, pornind de la cointeresarea lui Stanciul de la Tutova și a lui Oană portar⁷⁹, pentru a sfârși prin câștigarea încrederii principalilor sfetnici ai acestuia: Neagoe logofăt, Petru Hudici, Duma Brăescu, frații Duma și Mircea Dulcescu ș.a. - fapt care a ușurat considerabil intervenția necruțătoare a lui Roman⁸⁰. Se adaugă, în al doilea rând, întreaga serie a asasinatelor începând cu cel al lui Ștefan din 1447, continuând cu cel al lui Roman, din 1448, și Bogdan, din 1451, pentru a încheia cu cel al lui Alexăndrel, din 1455, în comiterea cărora responsabilitatea directă sau amestecul mascat al acestora sunt evidente.

Mai mult însă decât recurgerea la modalități extreme, conținutul principalelor acte de guvernământ întreprinse, purtând amprenta aceleiași mentalități, se constituie în acuze agravante. Încă înainte să-și asume domnia Moldovei, Petru al II-lea se arată astfel gata să renunțe la principiul - atât de greu de restabilit de predecesorul său - al indivizibilității acesteia, contractând obligații față de puternicul magnat polon, Didrih Buczacki, care urmau să rămână în vigoare „atîta timp cît vom fi domn în ocina noastră sau în partea (s.ns.) noastră”⁸¹. Acordul lui

doi frați Dulcescu au fost partizani ai lui Iliaș și au revenit, odată cu acesta, în țară, așa cum atestă actele de la sfârșitul anului 1435 (*ibidem*, I, nr. 142-145, p. 196-201); vezi și mai jos, n. 107.

⁷⁸ Atitudine spre care pledează prezența lui Petru, în iulie 1446, la Hotin, precum și înțelegerea sa cu Didrih Bucyacki, cumătrul lui Iliaș (L.Șimanschi și N.Ciocan, *op. cit.*, p. 181-184).

⁷⁹ Primul se afla alături de Petru voievod și de Bratu de la Hotin, în 1446 (*ibidem*, p. 182-183), dar ambii dispăruseră din sfatul domnesc după 5 aprilie 1445, reapărând abia în 1448, ca sfetnici ai lui Petru (DRH, A, I, sub vocile citate).

⁸⁰ Considerat îndeobște fiul lui Iliaș, deși nu este exclus să fi fost fiul omonim al lui Alexandru cel Bun (D.Constantinescu, *Taina mormântului domnesc de la Neamț*, în „Memoria Antiquitatis”, III, 1971, p. 277-297).

⁸¹ L.Șimanschi și N.Ciocan, *op. cit.*, p. 183.

Iancu de Hunedoara, comunicat regelui polon la 1-2 august 1448, pentru întronarea oficială a doi domni în Moldova⁸², se înfățișează, de aceea, ca un veritabil ecou al concesiilor la care erau dispuși înșiși претенdenții la tronul țării, chiar dacă diarchia Petru-Roman, care urma să funcționeze după îndepărtarea lui Ștefan al II-lea, s-a dovedit a fi un proiect iluzoriu⁸³. De altfel, domnia lui Petru al II-lea, cu evidente preferințe aristocratice⁸⁴, a și rămas stigmatizată pentru posteritate prin cedarea cetății Chilia în stăpânirea personală a lui Iancu de Hunedoara, ca și prin introducerea dublei supunerii a tronului Sucevei, față de guvernatorul Ungariei și, concomitent, față de Cazimir al IV-lea Jagello. Într-adevăr, în timp ce un detașament de oșteni moldoveni era trimis pentru a participa - desigur, conform îndatoririlor asumate la începutul anului⁸⁵ - la campania din 1448 întreprinsă de Iancu în Balcani, Petru al II-lea contracta obișnuitele obligații vasalice în favoarea regelui polon, pe care acesta promitea să le onoreze, ocrotind interesele domnului Moldovei și, semnificativ, apărându-i chiar viața de primejdiile care se întrevedeau⁸⁶.

Jocul politic riscant spre care a optat astfel tânărul domn, sperând poate să atenueze contradicțiile dintre foștii partizani ai lui Ștefan menținuți în sfat și grupul propriilor săi susținători, sporit cu noi elemente: Costea Oriș vornic, Hrinea spătar, Sârbul postelnic, Danciul vistier, Petru ceașnic, și Goian comis⁸⁷, sau dintre toți aceștia și partida din Polonia, n-a întârziat însă să-și arate efectele, guvernarea sa luând

⁸² A.Sokolowski - J. Szujski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. I, Cracovia, 1876, p. 40-42.

⁸³ Reflectând, desigur, un fapt de conștiință transmis posterității, autorul cronicii interne le-a atribuit, totuși, ambilor rivali, câte un an de domnie (*Cronicile slavo-române*, p. 39, 48, 61, 70, 161, 177).

⁸⁴ Din cele 15 documente păstrate, opt sunt emise în favoarea mănăstirilor, iar șapte constituie privilegiile de întărire a stăpânirilor, uneori impresionante, ale membrilor marii boierimi. Chiar proprietățile celui mai modest dintre ei, boierul Marco (*DRH*, A, I, nr. 285, 407-408), nu se limitau numai la cele stipulate în actul din 1448, întrucât el dispunea, în aceeași zonă, și de alte sate (*DRH*, A, I, nr. 222, p. 312-313).

⁸⁵ Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447-1448*, în „Studii”, 5/XVI, 1963, p. 1062-1063; Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de L'Empire ottoman au XV-e siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în *RRH*, 3/XIII, 1974, p. 453, n. 23.

⁸⁶ Exemplarul slavon al omagiului, la M.Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 215, p. 733-736, iar răspunsul regal, în latină, la A.Jablonowski, *Sprawy Wołoskiej za Jagiellonow. Akta i listy*, Varșovia, 1878, p. 27; nefiind folosit până acum în istoriografia noastră, poate și datorită faptului că a scăpat colecției Costăchescu, publicăm în anexa textul acestuia din urmă.

⁸⁷ Vezi *DRH*, A, I, *Indice*, sub vocile citate.

sfârșit prea repede, în condiții prea puțin limpezi și având un epilog la fel de ciudat - domnia lui „Ciubăr Vodă”⁸⁸ - pentru a i se putea admite moartea naturală. Oricum însă, pentru partida boierească ce susține domnia lui Petru al II-lea ea s-a transformat într-un eșec aproape total, coaliția realizată anterior destrămându-se⁸⁹, iar majoritatea componentelor ei de bază: Ion Mîndzul, David stolnic, Tador Negru, probabil fostul ceașnic, Nicoman, Hrinea spătar și Petru ceașnic, dispărând definitiv din rândul celor implicați în activitatea de guvernământ⁹⁰. Singurul care a reușit să se mențină printre fruntașii vieții politice interne, datorită, firește, înrudirii sale cu familia domnească, a fost boierul Bratu, în jurul căruia s-au regrupat cei nemulțumiți de revenirea familiei lui Iliaș la cârma țării și de pierderea funcțiilor deținute anterior: Ilie logofăt, Costea Oriș, Goian și Danciul Cneajnici. Dar, dacă în această situație îmbrățișarea cauzei lui Bogdan pare absolut normală, de vreme și acesta îi era nepot de soră, preferința acordată ad-hoc lui Petru Aron, în calitatea sa de fruntaș al sfatului domnesc, presupune, o determinare cu mult mai complexă.

Este de observat, în primul rând, că sfatul domnesc al lui Bogdan voievod exprima alianța politică a susținătorilor direcți ai domnului (Mihail și Dragomir Oțel, Ciopei postelnic, Ignat stolnic, Onicică vistier, Dragoș ceașnic, Stanciul comis și Petru logofăt) cu partida boierului Bratu și cu cea a lui Duma Brăescu, rămas după retragerea din activitatea concesiilor impuse de conjunctura internațională, era dispusă totuși să apere interesele proprii țării Moldovei. Ambele acceptaseră, desigur, condițiile de colaborare impuse de Iancu de Hunedoara numai datorită faptului că nu dispuneau încă de un candidat propriu la domnia

⁸⁸ N.Iorga, „*Ciubăr Vodă*”, în *RI*, I, 1915, p. 125-129.

⁸⁹ Neagoe Logofăt s-a retras probabil din activitatea politică. Cei mai mulți: Petru Hudici, Stanciul și Lazăr de la Tulova, Duma și Mircea Dulcescu, Costea Andronic cu ginerele său, Oancea Logofăt, ș.a., au trecut însă de partea lui Alexandrel, alcătuiind partida „legimistă” (vezi *DRH*, A, I, și II, *Indicii de nume*, sub vocile citate, și L.Șimanschi, „*Închinarea*” de la Vaslui... tabelul anexă).

⁹⁰ Tocmai această întrerupere bruscă a evoluției lor politice pune în evidență, credem, conduita reprobabilă pe care au avut-o în evenimentele de la sfârșitul anului 1448. Retragera domnului, înrudit cu Iancu de Hunedoara, în Transilvania, propusă de Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 54, și N.Grigoraș, *op.cit.*, p. 168, este totuși puțin probabilă, întrucât conducerea țării, timp de câteva luni, de Csopor de Monoszló, indică, mai curând, dispariția lui neașteptată și adoptarea unei soluții extreme, menită să mențină Moldova în sfera politică a guvernatorului Ungariei.

Moldovei⁹¹. Tocmai de aceea, curând după înscăunare, Bogdan al II-lea a fost nevoit să abjure de la actul cedării Chilie în stăpânirea personală a guvernatorului Ungariei și să insereze, în actul omagial din 5 iulie 1450, clauza referitoare la posibilitatea redobândirii ei de către moldoveni⁹². În fața presiunii crescânde a grupării polonofile, la care aderase și logofătul Mihu⁹³, ca și datorită rivalității izbucnite între cei mai de seamă membri ai sfatului, s-a produs însă treptat, o restructurare a raporturilor interne, așa cum se putea deja bănui după trădarea acelui „pisar” în noaptea premergătoare luptei de la Crasna⁹⁴. Drept urmare, Duma Brăescu și acoliții săi (Costea Dănescu, Ion Băicean ș.a.) și-au părăsit domnul, iar gruparea lui Bratu a adoptat o atitudine de frondă față de domnia lui Bogdan al II-lea, dispus să procedeze la confiscarea averilor trădătorilor⁹⁵, de care acesta a fost obligat, dată fiind slăbiciunea politică a partidei proprii, la prudență și concesii. Numai așa se explică, desigur, recunoașterea caracterului provizoriu al guvernării sale, de către Bogdan al II-lea, cu prilejul tratativelor care au precedat bătălia de la Crasna, iar ulterior asasinatul de la Reuseni⁹⁶. Dar, consimțind în acest fel la suspectarea drepturilor sale juridice la tronul țării, Bogdan voievod nu numai că-și recunoștea nelegitimitatea, ci oferea și un argument nesperat celorlalți urmași ai lui Alexandru cel Bun pentru a pretinde mandatul domniei până la majoratul lui Alexandrel⁹⁷. În aceste împrejurări, apelul lui Petru Aron la înțelegerea și sprijinul partidei legitimize nu mai poate surprinde, după cum posibilitățile de împăcare a adversităților boierești, prin intermediul celui ce era, totodată, nepotul primului sfetnic al lui Bogdan, i-au sporit considerabil șansele. Se adăugau, fără îndoială, în

⁹¹ Obținând, în schimb, accepțiunea lui Bogdan al II-lea de a trata cu Dridrih Buczacki (M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 219, p. 746-748), de atitudinea căruia depindea, oricum, în mare măsură, soarta noii domnii.

⁹² *Ibidem*, II, nr. 222, p. 755-758. Explicația este cu atât mai probabilă, cu cât înțelegerea anterioară (*ibidem*, nr. 220, p. 749-752) nu înserase nicio prevedere în legătură cu cetatea Chilie.

⁹³ Asupra carierei politice a acestuia și a atitudinii adoptate în acești ani, vezi N. Grigoraș, *Logofătul Mihu*, București, 1945, p. 143-145.

⁹⁴ J. Dlugosz, *op.cit.*, II, p. 61; I. Minea, *op.cit.*, p. 41; trădarea este cu atât mai probabilă, cu cât logofătul Petru, cel care a putut cunoaște și transmite planul atacului moldovean de a doua zi, a părăsit ulterior cauza fiului lui Bogdan al II-lea, aderând la domnia lui Petru Aron, fiind menținut în aceeași funcție (vezi L. Șimanschi, *op.cit.*, tabelul anexă, nr. 26).

⁹⁵ V. Pârvan, *op.cit.*, p. 54-55.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 48 și 57.

⁹⁷ Acceptul lui Bogdan nu contravine justificării sale inițiale, referitoare la lipsa urmașilor legitimi ai lui Alexandru cel Bun (*ibidem*, p. 37), întrucât statutul lui Petru Aron nu-i permitea acestuia să-și exprime imediat pretendența (vezi mai jos).

această conjunctură, prejudecățile de castă ale marii boierimi moldovene, care-și vedea primejdiate pozițiile dobândite în guvernarea statului feudal - prejudecăți comune atât grupării din Polonia, cât și celei din interior, ce gravita în jurul lui Bratu. Amândurora, soluția continuității dinastice prin moștenitori legitimi, de natură să garanteze veleitățile aristocratice ale acelor familii nobiliare pe care le favorizase domnia lui Alexandru cel Bun, se înfățișa ca singura acceptabilă, deși interpretările fiecăreia s-au dovedit a fi ulterior deosebite.

Cine putea fi însă acest necunoscut urmaș al ultimei soții a lui Alexandru cel Bun, cu drepturi pretinse sau reale, dar care puteau, oricum, rivaliza cu cele ale lui Bogdan? Singurele indicații directe ni le oferă, credem, chiar cele două nume pe care el a ajuns să le poarte pentru posteritate: nmele său de domn și porecla pe care i-au atribuit-o contemporanii. Preluată din repertoriul biblic, porecla nu putea să-și aibă, firește, obârșia decât într-o similitudine a elementelor particulare ce defineau, într-un orizont comun, personalitatea ambelor subiecte. Ori, după cum se știe, cel mai cunoscut dintre personajele biblice cu acest nume, fratele proorocului Moise, ar fi deținut funcția preoțească supremă în comunitatea ebraică, sfârșind însă prin a fi dezbrăcat de veșmintele sacre și a i se lua harul divin⁹⁸. Atribuind un astfel de cognomen, conștiința colectivă a vremii avea în vedere, așa cum intuise Iorga⁹⁹, apartenența anterioară a domnului la cinul monahal, de care acesta s-a lepădat, răspopindu-se, în momentul când i s-au ivit niște șanse reale de a domni. Prezența mitropolitului Teoctist în sfatul lui Petru Aron¹⁰⁰, greu justificat numai prin caracterul deciziilor politice ale acestuia, obține, o explicație plauzibilă, consimțământul înaltului ierarh reprezentând probabil o condiție obligatorie pentru însușirea calității de domn¹⁰¹.

Dar, acceptând ca plauzibilă ideea călugăririi sale anterioare, poate chiar la una din ctitoriile lui Alexandru cel Bun: Bistrița - al cărei arhimandrit apare ca martor în sfatul celor dintâi documente¹⁰² - sau

⁹⁸ *Vechiul Testament, Numerii*, cap. 20.

⁹⁹ N.Iorga, *op.cit.*, IV, p. 50 și 105, deși motivul invocat în acest sens: conducerea Cetății Albe la 1436 de către un „călugăr”, care nu poate fi corelat cu presupunerea noastră.

¹⁰⁰ Vezi DRH, A, II, nr. 47, p. 66 și urm.

¹⁰¹ Apariția sa relativ tardivă în sfat, ca și obținerea demnității de mitropolit în vremea lui Alexandrel (*Cronicile slavo-române*, p. 49, 61, 178, 193), îngăduie chiar presupunerea unei inițiale opoziții, ceea ce va constitui probabil mobilul împăcării ulterioare cu Ștefan cel Mare (I.Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 399-400).

¹⁰² DRH, A, II, nr. 47-49, p. 66-70.

Moldovița - căreia îi acordă primele sale danii¹⁰³ - , numele său de domn, nefiresc repetat la copii având aceiași părinți¹⁰⁴, poate fi suspectat de neautenticitate și considerat ca un împrumut simbolic de la cel al cărui domnie își propunea să o continue¹⁰⁵. Într-adevăr, ca fiu al Marinei și nepot al lui Bratu el nu se putea prezenta decât succedând, în mod firesc, fratelui său Petru, desemnat, chiar de Alexandru cel Bun, urmaș prezumtiv la tron, după Iliăș și Ștefan. Purtând însă un nume asumat și o poreclă atribuită, adevărata identitate a lui Petru Aron nu se supune obișnuinței descifrării deductive. În spatele aparenței se poate ascunde atât unul din copiii Marinei născuți înainte de căsătoria sa cu Alexandru cel Bun, avându-l sau nu drept tată pe acesta, sau unul din frații mai mici ai lui Petru, poate chiar acel Alexandru, menționat documentar din aprilie 1429 și până în februarie 1430. Ipostaza sa monahală înclină, firește, balanța spre această din urmă presupunere, intrucât, în cazul fiilor nelegitimi problema succesorială nu reclama, cu aceeași acuitate în epocă, măsuri de îngrădire preventivă. S-ar explica, și, cu mult mai firesc, prevalarea drepturilor sale succesoriale asupra celor ale lui Bogdan și, implicit, atitudinea lui Bratu, care s-a înclinat în fața evidenței acestora.

Asasinatul de la Reuseni a avut deci caracterul unui fraticid, patronat de unchiul adept al fostului dar și al viitorului domn. Locul comiterii sale este explicabil, de vreme ce boierul Bratu își avea reședința în apropiere, la Merești. Mai puțin sugestivă se dovedește, din nefericire, informația referitoare la acea „nuntă” care l-a prilejuit¹⁰⁶. Se poate presupune doar o înrudire a familiei lui Șteful Cernat cu casa domnească¹⁰⁷ - înrudire de natură să justifice prezența lui Bogdan la

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 40-41 și 43, p. 56-61.

¹⁰⁴ Nu este aceeași situație și în cazul celor doi Bogdani, având mame diferite; A. Sacerdoțeanu, *op.cit.*, p. 7 și 8, îi consideră în schimb pe ambii fii ai Stanei, propunând, ca urmare, o nouă imposibilitate.

¹⁰⁵ N. Iorga, *op.cit.*, IV, p. 50-51 și 105; Const. Rezachevici, *op.cit.*, p. 174; Const. A. Stoide, *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447 și 1450*, în *AIIL*, X, 1973, p. 165; cel mai apropiat exemplu în epocă îl oferă, desigur, Vlad Călugărul, fiu, ca și Vlad Tepeș, dar nelegitim, al lui Vlad Dracul. El nu va reuși însă în ciuda debutului, să reînvie domnia fratelui, ajungând la o strânsă colaborare cu turcii (Al. Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul, 1482-1496*, București, 1903, p. 12 și urm.).

¹⁰⁶ Evident, acesta n-a putut avea loc „vineri” în zi de post. Probabil avusese loc o fază premergătoare oficerii religioase, la care domnul a trebuit să participe.

¹⁰⁷ Înrudire pentru care pledează stăpânirea unei jumătăți din Vadul Călugăresc, de pe Prut, cu vama și iezerile ascultătoare, la 1447, de către soția lui Ștefan al II-lea (*DRH*, A, I, nr. 272, p. 385-386), în timp ce jumătatea cealaltă se afla, la 1448, în folosința lui Cernat Ploscaru și a fratelui său, Șteful (*ibidem*, nr. 280, p. 398-399). În acest caz, este posibil ca Maria (D.P. Bogdan, *op.cit.*, p. 86) să fi fost cea de a doua soție a lui Ștefan,

Reuseni¹⁰⁸, precum și rolul lui Bratu, care, cunoscând detaliile, a regizat îngrozitoarea crimă. Colaborator al acestuia va fi fost, probabil, ceașnicul Dragoș, care nu putea lipsi, într-o astfel de împrejurare, din anturajul lui Bogdan al II-lea, mai ales că acesta a fost surprins - poate nu întâmplător - amețit de băutură, și, nu este exclus, chiar logofătul Petru, implicat și în trădarea de la Crasna¹⁰⁹.

Apărând ca una din răfuielele personale ale претендентilor la domnie cu care Moldova se obișnuise deja, acesta incumba totuși semnificații de o maximă gravitate în perspectiva conjuncturii internaționale ce se anunța. Realizat pe fundalul procesului de fărâmițare politică a marii boierimi în partide rivale¹¹⁰, dar și a tendinței acestora spre împăcare și compromis, actul de la Reuseni devenea un veritabil prolog al „închinării”, de la Vaslui, când abandonarea intereselor vitale ale țării în favoarea celor de grup se va desăvârși. El releva, în același timp, opoziția politică dintre marea boierime - promotoarea unui mod de guvernământ exclusivist față de celelalte categorii ale feudalității interne, dar concesiv în raport cu tendințele expansioniste ale statelor limitrofe – și boierimea, mică sau mijlocie, care, aflată inițial la dispoziția celei dintâi, a sfârșit prin a-și înțelege propria sa rațiune de a fi și a sprijini, fără rezerve, o domnie dispusă să apeleze la puterea ei combativă, cum a fost cea a lui Bogdan al II-lea¹¹¹. Tocmai de aceea, tragicul sfârșit al acestuia n-a întârziat să se constituie, pentru fiul domnesc, viitorul Ștefan cel Mare, într-o lecție politică fundamentală, ale cărei implicații se regăsesc, direct sau indirect, în principalele fapte de guvernământ ale primei părți din îndelungata sa domnie.

Reașezarea pe baze noi a raporturilor tronului cu boierimea și, implicit, pedepsirea celui responsabil de sângele curs pe nedrept la Reuseni – soarta lui Bratu fiind probabil pecetluită în bătălia de la

întrucât prima, acceptând descendența ei din Ion Cupcici (vezi mai sus, n. 77) și având o soră cu acest nume, Marușca, nu se putea numi astfel.

¹⁰⁸ În plus, alianța politică a boierilor Cernătești era mai mult decât necesară lui Bogdan al II-lea, părăsit, spre sfârșitul anului 1451, de boierii care-l acceptaseră inițial. Indiferent de deznodământ, ea a și fost obținută, deoarece fiul său va fi sprijinit, după cum se știe, tocmai de către boierimea Țării de Jos (*Croniclele slavo-român*, p. 28), în rândurile acesteia numărându-se și Șteful Cernătescu (vezi mai sus, n. 64).

¹⁰⁹ Ambii și numai ei au reapărut în aceleași funcții, fapt extrem de semnificativ, în sfatul lui Petru Aron, pe care l-au însoțit, probabil, în perioada luptelor pentru putere cu Alexandrel, dispărând apoi fără urmă (L.Șimanschi, *op.cit.*, tabelul anexă, nr. 72).

¹¹⁰ D.Ciurea, *Fărâmițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 309-314.

¹¹¹ V.Pârvan, *op.cit.*, p. 42 și 50.

Doljești – conferă astfel liantul necesar domniei lui Ștefan cel Mare de la înscăunare până la deznodământul de la Orbic. Mai mult încă, problematica subiacentă asasinatului: recuperarea Chilie și consolidarea hotarului nordic al țării, față de care suveranitatea tronului moldav nu se putea exprima plenar, au format, în aceeași perioadă, preocupări de căpetenie ale politicii externe promovate de Ștefan cel Mare, după cum acțiunea de concentrare în jurul domniei a tuturor grupărilor boierești, prin reducerea posibilităților de manevră ale acestora și reprimarea promptă a trădătorilor, i-au procurat direcțiile de bază ale politicii sale interne. Redusă la câțiva reprezentanți, casa domnească a Moldovei și-a limitat, în același timp, accepțiunea la familia noului domn, pe care înrudirile dinastice contractate de acesta o vor emancipa de sub tutela jagellonă. Firește însă că maniera și intensitatea de reflectarea a substanței istorice în conștiința viitorului domn au depins, în primul rând, de caracterul implicării acestuia în desfășurarea concretă a faptelor. Din nefericire, asupra prezenței lui Ștefan la Reuseni, ca și asupra vârstei sale în acel moment – elemente indispensabile unei aprecieri obiective a relației cauză-efect – informația vremii nu oferă probe de certitudine necesare. Doar literatura istorică populară, excelând, ca de obicei, în amănunte neverosimile, îl înfățișează pe cel ce-și pierdea prematur tatăl și, concomitent, șansa succedării la tron ca martor ocular al evenimentului¹¹². Subordonate însă relevării ajutorului pe care fiul domnesc l-ar fi primit după asasinat din partea maselor populare, legende istorice pe aceasta temă nu pot fi deținute decât în măsura reflectării globale a adevărului. Fără a se putea preciza, de aceea, niciun detaliu, este de presupus numai că fiul lui Bogdan al II-lea, salvat dintr-o primejdie fatală, s-a retras în grabă – așa cum s-a menționat – spre Suceava, după cum Petru Aron se va fi îndepărtat cu aceeași repeziciune de scaunul domnesc, unde se aflau, desigur, suficiente forțe pentru a-l constrânge să-și primească pedeapsa. De altfel, lipsa unor știri pecise despre soarta domnului poate constitui o justificare în plus pentru emiterea, după două zile, a privilegiului lui Petru Durnea. În structura afectivă și volițională a conducătorului de mai târziu se va resimți, ca urmare, o notă de intransigență și neîncredere față de colaboratorii săi în conducerea treburilor de stat, mergând până la cei proveniți din rândul rudelor apropiate¹¹³, pe care numai pilda deznodământului de la Reuseni o

¹¹² Conform tradiției locale Ștefan ar fi urmărit cele ce s-au întâmplat la Reuseni, ascuns între crengile unui copac de la liziera pădurii învecinate, unde l-ar fi găsit apoi sătenii.

¹¹³ După cum se știe, printre cei pedepsiți la Vaslui, în 1471, s-a numărat și vornicul Isaia, cumnatul domnului (*Cronicile slavo-române*, p. 29-30; vezi și C. Cihodaru,

poate explica. Aceasta nu a degenerat însă niciodată într-o psihoză a trădării sau într-un exces de cruzime, ca în alte cazuri, menținându-se în limitele unui echilibru comportamental impresionant.

Insuficient de concludentă se dovedește a fi, în același timp, informația vremii și asupra posibilității de înțelegere nemijlocită a semnificațiilor asasinatului de către cel ce va arăta ulterior pe deplin conștient de valoarea lor intrinsecă. Relația lui Mateo Muriano, din 1502, conform căreia Ștefan cel Mare „arăta bine la trup pentru vârsta sa, dacă această meteahnă nu l-ar fi chinuit”¹¹⁴, nu poate corespunde decât unei persoane trecute de 60 de ani, ceea ce echivalează cu o vârstă de peste 10 ani în 1451. Totodată, este de observat că trăsăturile excepționale ale personalității lui Ștefan cel Mare presupun o dezvoltare intelectuală precoce, de natură să sporească gradul de relativitate al deducțiilor de acest fel. Să se fi transmis oare nealterată tradiția, probabil bisericească, a celor 71 de ani însumați de Ștefan cel Mare la sfârșitul vieții – înregistrată de Dionisie Fotino la începutul secolului trecut¹¹⁵ - din care decurge vârsta de 18 ani în momentul asasinatului sau detaliul folcloric, al copilului de 12 ani¹¹⁶ - reminescență insolită printre plâsmuiri tardive - , este mai aproape de adevăr ?

O verificare, chiar și aproximativă, prin raționamente indirecte, se dovedește, de aceea necesară. Se poate astfel considera că fiul lui Bogdan al II-lea, împlinise deja, în 1451, vârsta de 11 ani, care îi dădea dreptul să poarte titlul de voievod, iar în 1455, când exprimarea pretendenței sale la tronul țării a devenit, după cât se pare, oficială¹¹⁷, avea cel puțin 15 ani. Nașterea primului său fiu, probabil în 1458¹¹⁸, atestă de asemenea un tânăr trecut, în acel moment, de vârsta pubertății, ceea ce înseamnă că

Observații privind istoria Moldovei între 1467-1474, în SCȘI, istorie, I/VIII, 1957, p. 6-7 și 15-16).

¹¹⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 149.

¹¹⁵ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. de G. Sion, III, Buc., 1859, p. 38.

¹¹⁶ *De la Dragoș la Cuza Vodă*, p. 101 și 103.

¹¹⁷ DRH, D, I, nr. 327, p. 446. Considerăm că posibilitatea unei expediții militare în Moldova, în toamna anului 1455, n-ar fi fost întrevăzută de lancii de Hunedoara, dacă tronul domnesc n-ar fi fost deja pretins de un alt competitor, care, în acel moment, nu putea fi decât fiul lui Bogdan al II-lea. Pentru vârsta necesară înscăunării, vezi Emil Vârtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (până în sec. al XVI-lea)*, București, 1960, p. 223-225.

¹¹⁸ Acordându-i vârsta de șase ani în 1464, când începe să-i fie menționată „credința”, alături de cea a tatălui (DRH, A, II, nr. 119, p. 169 și urm.; vezi mai sus n. 46).

ultima limită a intervalului urmărit nu poate trece de anul 1439¹¹⁹. Limita inferioară a acestuia, plasând nașterea tatălui său în perioada anilor 1420-1421, când a apărut, desigur, legătura lui Alexandru cel Bun cu Marina, poate fi fixată, la rândul ei, în anii 1437-1438. Așadar, un răstimp de trei ani, 1437-1439, sau aproximativ anul 1438, ar fi, credem, cel mai nimerit pentru datarea nașterii marelui domn¹²⁰, care, în 1451, avea circa 13 ani: o vârstă poate prea fragedă pentru pierderea îndrumătorului firesc în parcurgerea celor dintâi pași de sine stătători ai vieții, dar suficientă unor disponibilități native deosebite să decanteze realitatea, descifrând sensul ascuns al faptelor. În concluzie, se poate afirma că asasinatul de la Reuseni, redat în componentele sale intime și imediate de informația epoci, reclamă, totuși, înțelegerii sale judicioase limite cu mult mai largi, afectând problematica istorică majoră a unei aproximativ jumătăți de secol. De la nașterea aceluia fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun și al Marinei, decapitat mișelește de fratele său, Petru Aron, la Reuseni, în zorii zilei de vineri, 15 octombrie 1451, și până la prinderea și pedepsirea similară a acestuia de către Ștefan cel Mare, faptele istorice se întretes în ambele sensuri, cerându-se a fi estimate global. Atitudinea boierului Bratu, patronul de drept al asasinatului, apare ca o consecință directă a înverșunatelor lupte pentru putere dintre partidele boierești din cel de al doilea sfert al secolului al XV-lea, a căror ideologie a degenerat treptat, concretizându-se într-un șir de atentate la soarta țării și a reprezentanților perimați sau incozi ai dinastiei. Dar, cu toate că a fost organizat în scopul reconcilierii principalelor partide ale marii boierimi, asasinatul n-a produs decât noi și acerbe confruntări politice. Adevărata schimbare de domnie pe care el a provocat-o a fost, ca urmare, cea din 1457, când la cârma țării s-a instalat cel mai vrednic navigator printre realitățile epocii: Ștefan cel Mare. Informații noi vor putea oricând sugera alte modalități interpretative, relevând legături acum nebănuite între elementele istorice particulare. Nădăjduim însă că valențele informative ale surselor la care ne-am referit pe parcursul reconstituirii noastre se vor menține totuși intacte, astfel încât eventualele întregiri sau modificări ale acestora să nu-i anuleze structura sa de rezistență.

¹¹⁹ Desigur, grevate de relativism, cele trei „chei” de control, nu pot oferi, dacă sunt evaluate separat, gradul de certitudine necesar. Împreună însă realizează acea coincidență suficientă pentru o probabilitate, indicând o depășire minimă a limitelor obligatorii.

¹²⁰ Vezi și L. Șimanschi, *Personalitatea lui Ștefan cel Mare*, în *RA*, LII, vol. XXXVII, 1, p. 33.

Document de la Bogdan al II-lea
(Arhivele Naționale Iași).

Biserica de la Reuseni, în timpul
lucrărilor de restaurare
exterioară, 2011.

Jumătatea pietrei de mormânt a lui
Bogdan al II-lea, actualmente în
colecțiile Muzeului Național
de Istoria României, București.

Altarul bisericii din Reuseni.

Monumentul comemorativ al trecerii a 560 de ani
de la moartea lui Bogdan al II-lea,
părinte al „celui mai mare român“
(finanțator: Primăria Udești; proiect și inițiator: prof. dr. Mugur Andronic).

Tiparul executat la **S.C. ROF IMP SRL**
Suceava, str. Mărășești nr.7 A
Tel. 0745585954

ISBN 978-973-0-11572-7